

Függő esetű névmások és igekötős igék a déli centrális cigány dialektusokban

Lovas Anna

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

The analysis of new data recorded by the author and previously collected material shows that there is a tendency in South Central Romani dialects to place oblique pronouns between the verbal particle and the lexical verb in neutral sentences. This is unexpected, given that Romani is traditionally said to have VO word order.

Despite the surface similarities this phenomenon shares with the modal / auxiliary + particle verb constructions, according to our analysis, their structures are different from each other.

However, the fronting of oblique pronouns seems to be in line with the behaviour of the infinitival particle *te*, which also appears in a position enclosed by the verbal particle and the lexical verb.

Although it was language contact that induced the appearance of verbal particles in Romani, the verbal particle – oblique pronoun – lexical verb word order is ungrammatical in all the languages South Central Romani has come into contact with. This indicates that the phenomenon is a language-internal process, in which the structure of this construction is aligned with other, morphologically or syntactically similar constructions, namely the infinitival one.

Keywords: South Central Romani, oblique pronouns, particle verbs

Kulcsszavak: déli centrális cigány, függő esetű névmások, igekötős igék

1. Bevezetés

E tanulmány azt a déli centrális cigány dialektusokban megfigyelhető jelenséget járja körül, hogy az igekötős igét és függő esetű névmást tartalmazó semleges mondatokban a névmás beékelődik az igekötő és az ige közé. A kutatás kiindulási alapját az OTKA pályázatok¹ keretében rögzített romungró adatok szolgáltatták.

A romungró a déli centrális cigány változatok egyike. A déli centrális cigány két alcsoportra osztható, a *vendre* (délnyugat-magyarországi, burgenlandi és muravidéki) és a *nem-vendre*. Utóbbinak a közkeletű meg-

¹ K-111961, *Variáció a romani morfológiában (különös tekintettel a Magyarországon beszélt változatokra)*, vezető kutató: Kálmán László; K-125596, *A Magyarországon beszélt romani nyelvváltozatok dokumentálása és az alaktani ingadozások leírása*, vezető kutató: Kálmán László.

nevezése a romungró (Elšík – Beníšek 2020: 402–403); gyakorlati és történeti megfontolásból a jelen tanulmányban a „romungró” terminust fogjuk használni. A rögzített adatok feldolgozása során figyeltünk fel az igekötős igéből és névmási tárgyból összetevődő konstrukció szórendi mintázatára: igekötő – prO – ige. Ez a mintázat nem illeszkedik sem a romani hagyományos VO, sem a tárgyként nem névmási frázist tartalmazó igekötősige-szerkezetek igekötő – ige – tárgy szórendjéhez, sem pedig a romungróra kontaktushatást gyakorló magyar szórendhez. Az elemzést kiterjesztettük korábban rögzített romungró, illetve vend dialektusban született adatokra is; ezek tanúsága alapján az igekötő és az ige közé nemcsak a névmási tárgyak ékelődnek be, hanem általában a függő esetű névmások. A tárgy- és függő esetű névmások helyzete párhuzamba állítható az infinitíváló *te* partikuláéval, mely ugyanúgy az igekötő és a lexikai ige közé kerül.

A romani forrásanyag áttekintését követően a tanulmány elméleti háttereként röviden szólunk a hagyományos romani szórendről, valamint az igekötők megjelenéséről a romaniban. Az ezutáni szakaszban ismertetjük részletesen a beékelődő névmások jelenségét: először az általunk rögzített interjúkra koncentrálnunk, a szakasz második részét a többi vend és nem-vend forrásanyagunk szenteljük. Az ötödik pont egyéb olyan igekötős igés konstrukciókat jár körbe, melyek a felszínen hasonlítanak a beékelődő névmást tartalmazó szerkezetekhez annyiban, hogy ezekben is az egymástól elváló igekötő és ige között egyéb elemek jelennek meg. A látszólagos hasonlóság dacára a segédigét és modális elemet tartalmazó szerkezetek nem, az infinitíváló partikulát tartalmazóak viszont igenis rokonok az igekötős ige + ragozott névmás konstrukcióval; ennek fényében a hatodik részben az infinitívuszi szerkezetet vizsgáljuk. A tanulmány zárásaként az infinitívuszi és a ragozott névmásos szerkezet közötti analógiás viszonyt elemezzük, és kitérünk a névmások klitizálódásának kérdésére is, megnevezve azt, milyen klitikumszerű tulajdonságaik vannak.

Azon példamondatok, melyeknél nincs külön feltüntetve a forrás, az általunk készített interjúkból származnak.

2. A feldolgozott romani adatok áttekintése

Kutatásunk az OTKA program keretében zajlott. 18 romungró anyanyelvű beszélővel készítettünk interjút kérdőíves formában. A 18 interjúból 16 Magyarország északi részén készült (egy Pest megye északi területén, 15 Nógrád megyében), míg a maradék kettő az ország keleti

határán és Tolna megyében. A romani beszélőknek 500 előre megírt magyar mondatot olvastunk fel, ezeket kellett cigányra fordítaniuk. Például:

56. Hogy van az apósod?

268. Azokkal az ollókkal semmit nem lehet elvágni, mert nem élesek.

500. (utolsó) kérdés: Lakatokkal zárta le a ládákat.

A válaszokat hangfelvételen rögzítettük; a felvételeket az ELAN számítógépes programban² dolgoztuk fel: a szegmentálást követően a mondatokat fonetikusán és ortografikusán átírtuk, továbbá megadtuk a magyar és az angol fordításukat is. A glosszázás folyamatban van.

Annak érdekében, hogy teljesebb képet kapjunk az igekötős igék és a névmási tárgyak viszonyáról, az általunk készített felvételeken kívül korábban rögzített romungró és vend adatokat is bevontunk a kutatásba. A romungró esetében ez Vekerdi (1985) cigány népmeséit, a *Linguistic Atlas of Central Romani*, LACR (Elšík – Beníšek – Bodnárová 2023) számára Nógrád megyében készült három romungró felvételt, Bodnárová (2013) romungró és Oláh (2022) elbeszéléseit, továbbá az RMS nyelvi adatbázist (*Romani Morpho-Syntax Database*) jelenti. Az RMS adatbázisában egyetlen magyarországi romungró kérdőív érhető el (HU-009); a többi romungró anyag Szlovákiából (SK-027, SK-052, SK-059) származik. A vend esetében három általunk készített interjú (Somogy, Baranya, Veszprém megye), Vekerdi (1985) két változatban lejegyzett vend népmeséje (61. és 61/a. szöveg), valamint Bodnárová (2013) három vend története állt a rendelkezésünkre. Külön kategóriát képvisel a Baranya megyei Versenden beszélt romani, mely átmenetet képez a vend és a nem-vend között (Bodnárová 2013: 14). A versendi szövegek mind Bodnárová (2013)-ból származnak. A kutatásba bevont szövegforrásokat az 1. táblázat foglalja össze.

² A hang- és mozgóképfelvételek annotálására szolgáló ELAN a következő címen érhető el: <https://archive.mpi.nl/tla/elan>. A programot fejlesztő intézet a Max Planck Institute for Psycholinguistics, The Language Archive, Nijmegen, The Netherlands. Ld. továbbá Sloetjes – Wittenburg 2008.

1. táblázat: A kutatásban feldolgozott forrásszövegek összesítője

Forrásszöveg jelzete	Szövegszám	Rögzítés helyszíne (megye / kerület)
<i>romungró</i>		
saját felvételek	[18 darab]	Nógrád: 15 db, Hajdú-Bihar: 1 db, Pest: 1 db, Tolna: 1 db
RMS	HU-009	Nógrád
	SK-027, SK-052, SK-059	Besztercebányai: 2 db, Nyitrai: 1 db
Vekerdi 1985	39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47–53, 54, 55, 56, 57, 58,	Nógrád: 16 db Pilis: 5 db
LACR	[3 darab]	Nógrád: 3 db
Oláh 2022	—	
Bodnárová 2013	[5 darab]	Nógrád: 3 db, Pest: 2 db
<i>vend</i>		
Vekerdi 1985	61, 61/a	Somogy: 2 db
saját felvételek	[3 darab]	Baranya: 1 db, Somogy: 1 db, Veszprém: 1 db
Bodnárová 2013	[3 darab]	Somogy: 1 db, Zala: 2 db
<i>versendi</i>		
Bodnárová 2013	[29 darab]	Baranya: 29 db

Az interjú- és forrásadatok további bemutatása és elemzése előtt érdemes röviden szólni a romani hagyományos szórendjéről, valamint a cigány igekötős igékről, mert e két témának az elemzés számára kulcsfontosságú vonatkozásai vannak.

3. A romani szórendről és az igekötős igékről néhány mondatban

3.1. Szórend a romaniban

A romaniban a „hagyományosnak” tartott szórend a VO, tehát a tárgy posztverbális pozícióban van (Matras 2002: 167, 171–172).³ Ez igaz a névmási tárgyakra is; mi több, a névmási tárgy helyzete olyannyira szilárd, hogy a legtöbb esetben a VO szórendet megbolygató kontaktushatásnak is ellenáll.

A VprO szórend preferálásán nem változtatott a görög kontaktushatás sem: amikor a cigányság a 10. század környékén megérkezett Kis-Ázsiába és Európába, a Bizánci Birodalom hivatalos nyelve, a görög nagyon erős befolyással volt nyelvükre. Ez nemcsak görög szavak kölcsönzésében nyilvánult meg, hanem a romaniba egyrészt görög eredetű nyelvi elemek kerültek (képzők, határozott névelő), másrészt szórendjére általában jellemző volt a görög szórend követése (Matras 2002: 111). A görögben a névmási tárgy preverbális pozícióban van – a görög befolyás mértékének tükrében nem lett volna meglepő, ha a cigány ebben is igazodik a göröghöz, ez azonban nem így volt, a korai romaniban a névmási tárgy megmaradt posztverbális helyén (Matras 2002: 111).

A Balkánon beszélt cigány nyelvváltozatok a későbbiekben is megőrizték a névmási tárgy igét követő helyét (Boretzky 1996b: 97–98; Matras 2002: 173). A VprO szórend alól a nyugati szláv területeken beszélt dialektusok a kivételek: ezekben a névmási tárgy a szláv kontaktus hatására megjelenhet az ige előtt is (Matras 2002: 168, 206; Matras – Adamou 2020: 343). A következő példák a névmási tárgy hagyományos (1), illetve szláv kontaktushatásra megváltozott helyzetét (2) illusztrálják:

- (1) magyarországi romungró
šajnin-djom **le** *taj* *di-njom* **le**
 megsajnál-1SG.PRF ő.ACC és ad-1SG.PRF ő.ACC
māro
 kenyér
 'Megsajnáltam, és adtam neki kenyeret.'

³ Megjegyzendő azonban, hogy a prákrit proto-romani nem SVO, hanem SOV szórendű volt, ld. Bubenik 1995: 14.

(2) polska roma

juj les čume-da andre poličko
 ő.NOM ő.ACC csókol-3SG.PRS PREP arc

'Arcon csókolja.' (RMS PL-018)

A német kontaktushatásnak kitett, a déli centrális változat vend ágába tartozó burgenlandi romaniban Wogg – Halwachs (1998: 59–64) felmérései alapján az OV mindent összevetve gyakoribb a VO szórendnél;⁴ a névmási tárgy azonban az esetek többségében posztverbális pozícióban van. A VprO szórend a nem-vend ágon, azaz a romungróban is megőrződött: noha határozószavak után, hangsúlyos pozícióban, valamint kérdőszó vagy vonatkozó névmás után jellemző a névmási tárgyak preverbális pozícióba kerülése, a semleges mondatokban a VprO szórend domináns: a saját romungró felvételeinkből, Vekerdi (1985) meséiből, továbbá a LACR és az RMS számára készült interjúkból 462 mondatpéldányt megvizsgálva a VprO sorrend 423 esetben fordult elő, ez 92%-os arány. Ez a szám a semleges szórendű, igekötős igét nem tartalmazó mondatokat foglalja magában: a nem semleges szórendű mondatokat azért nem számítottuk bele, mert egy mondatrész vagy elem hangsúlyozása befolyásolja a szórendet; az igekötős igéket pedig azért nem, mert – amint arról a következő, 4. részben szó lesz – esetükben szintén felborul a VprO szórend.⁵ Mielőtt részletesebben is foglalkoznánk ezzel, szeretnénk néhány bekezdés erejéig kitérni a romani igekötős igékre.

3.2. Igekötős igék a romaniban

A cigányság nyelvében Európába érkezésük előtt nem voltak igekötők, ezek megjelenése a kontaktushatás számlájára írható (Bodnárová – Wiedner 2020: 314). Az igekötők mindenekelőtt olyan dialektusokban jelentek meg, amelyek gazdag igekötő-, vagy azzal „rokon” igemódosító-rendszert tartalmazó nyelvvel kerültek kontaktusviszonyba. Ilyen például az ausztriai szintó (német hatás), az ausztriai lovári, a magyarországi szintó és a vend (német és magyar hatás; Schrammel 2005: 100; Bodnárová – Wiedner 2015: 197), a romungró és az északi oláh cigány (magyar hatás; Bod-

⁴ A VO versus OV szórend attól is függ, rejtett-e az alany a mondatban vagy sem.

⁵ A vonatkozó alárendelő, illetve a névmási tárgyon kívül határozószót is tartalmazó mondatok esetében azt találtuk, hogy az alárendelés, illetve a határozószavak jelenléte úgy befolyásolja a szórendet, hogy a névmási tárgy preverbális helyre mozog. A jelenség tanulmányozása meghaladja e tanulmány kereteit, ezért az ilyen típusú mondatok szintén nem kerültek bele az elemzésbe.

nárová – Wiedner 2020: 318), valamint a bolgár cigány (igei prefixumok szláv–bolgár hatásra; Schrammel 2002).

A jelen pontban vizsgált elemeket igeekötőknek tekinti a szakirodalom; ekként hivatkozik rájuk többek között Elšík et al. (1999: 372 kk), Matras (2002: 158–159), Elšík (2007: 269, 270, 279), Bodnárová – Wiedner (2020) a romungró, valamint Wogg – Halwachs (1998: 18), Matras (2002: 158–159), Bodnárová (2015), Bodnárová – Wiedner (2015) és Schrammel (2005) a vend kapcsán. A szakirodalom hagyománya mellett ezen elemek igeekötőként való elemzése mellett alakítani és funkcióbeli megfontolások szólnak, illetve az, hogy szintaktikailag úgy viselkednek, mint a magyar igeekötők;⁶ vö. a következő magyar és (romungró) romani mondatok szórendjét:

- (3) semleges mondat, egyenes szórend: igeekötő – ige szórend

āri gē-jom ole papinj-enca uppo rīto
ki megy-1SG.PRF DET liba-PL.INSTR PREP rét

’**Kimentem** a libákkal a rétre.’

- (4) felszólító mód: ige – igeekötő szórend

dža-Ø āri athar
megy-IMP ki innen

’**Menj ki** innen!’

- (5) fókusz: ige – igeekötő szórend

phuse-ha učhar-djom ānde o padlōvo
szalma-INSTR takar-1SG.PRF be DET padló

’Szalmával **takartam be** a padlót.’

- (6) tagadás: ige – igeekötő szórend

mozdulin-el de astān na uštj-el uppe
megmozdul-3SG.PRS de aztán NEG kel-3SG.PRS fel

’Megmozdul, de aztán **nem kel fel**.’

A cigány igeekötők alakilag lehetnek szó szerinti átvételek a forrásnyelvből (romungró: *sīt* < magyar *szét*) vagy tükörfordítással létrehozott, a helyhatározók grammatikalizálódásával járó elemek, úgymint *ānde* ’be’ az *and(r)e* ’bent’ adverbiumból (Bodnárová – Wiedner 2015: 199). Ami a

⁶ A magyar igeekötökhöz ld. pl. É. Kiss 2008, különösen az 51–52. oldal a szórenddel kapcsolatban.

funkciójukat illeti – kontaktusnyelvbeli megfelelőikhez hasonlóan, ottani jelentésüket megőrizve⁷ –, rendszerint akcióminőséget vagy irányultságot fejeznek ki (Matras 2002: 158; Schrammel 2005: 99; a magyarországi vendhez: Bodnárová – Wiedner 2015: 203).

Eredetileg a romaniban csak néhány ige inherensen direkcionális – például: *ušťjel* 'felkel, feláll', *bešel* 'ül, leül' –, a mozgás vagy cselekvés irányát így legtöbbször az ige után álló helyhatározóval fejezik ki. Ezek rendszerint alkalmi összetételek, csupán egy-két lexikalizálódott, idiomatikus V + helyhatározó összetétel akad (Schrammel 2005: 102). A helyhatározók hagyományosan posztverbális pozícióban állnak a romaniban (Boretzky 1996b: 109). Igekötővé válásuk azt is jelentette, hogy egyes dialektusokban preverbális helyre kerültek (ahogy azt Kiefer (2010: 159) említi a lovári kapcsán: *žal āndre* > *āndre žal*; hasonlóképpen a romungróban *džal ande* > *ānde džal* 'bemegy').

Az igekötők megjelenése előtt a romaniban nem volt olyan grammatikai elem vagy művelet, amely szisztematikusan reprezentálta volna az ige akcióminőségét (Schrammel 2005: 102). Az igekötő–ige összetételek az eredeti igétől akcióminőségben, sőt, olykor valenciában is különböznek (7–8):

- (7) ausztriai szintó
xáčel (tr/intr) 'éget vmit; ég' : *teli xáčel* 'leéget, leég' (Schrammel 2005: 110)
- (8) nógrádi romungró
thabol (intr) 'ég' : *tēle thabol* 'leég'

A némettel kölcsönhatásban lévő romani változatok esetében a cigány nyelvi struktúrák változását Schrammel (2005: 99) konvergenciaként – „a nyelvi struktúráknak a kontaktusnyelvvvel mutatott nagyobb fokú hasonlóság irányába történő szinkronizációjaként” – írja le. Az ausztriai szintó kapcsán Schrammel (2005: 105) azt figyelte meg, hogy egyrészt az igemódosító–ige elválás szempontjából a németet tükrözi (azaz amelyik módosító elválhat a németben az igétől, az a szintóban is ugyanígy viselkedik, függetlenül kölcsönzött vagy tükörfordított mivoltától). Másrészt az

⁷ Schrammel (2005: 108) az általa vizsgált ausztriai szintó és lovári, valamint burgenlandi romani esetében azt találta, hogy a romani igekötők jelentése azonos a német igekötőkével. A romungró adatok hasonló képet mutatnak.

igekötő és az ige sorrendje nagymértékben másolja a németet.⁸ A burgenlandi romanit illetően Schrammel (2005: 106) a további korpuszelemzés szükségessége mellett azt a megállapítást kockáztatja meg, hogy a burgenlandi romani „nem másolja jelentős mértékben a kontaktusnyelv szintaktikai mintázatát”, ahol a kontaktusnyelv alatt a német értendő.

A romungróban és a magyarországi vendben az igekötős igés mondatok szórendje leggyakrabban a kontaktusnyelvét, vagyis a magyarét követi.⁹ Semleges kijelentő és kérdő mondatban az igekötő általában megelőzi az igét, összehasonlító szerkezetekben pedig követi. Felszólító (Elšík et al. 1999: 373–374), valamint tagadó és fókuszos mondatokban az ugyancsak a magyarnak megfelelő ige – igekötő minta található; és mind a vend, mind a romungró a magyarhoz hasonlít az igekötős ige mellett segédigét és modális elemet tartalmazó mondatok szórendjében (bővebben ld. 5. pont).

A fentebb tárgyalt romani VO szórenddel összefüggésben megjegyzendő, hogy az igekötős igét tartalmazó¹⁰ mondatokban (semlegesekben és felszólítóokban egyaránt) a magyar is a VO rendet követi; ezért az igekötős igék átvétele e tekintetben vagy egyáltalán nem gyakorolható hatást a cigány mondatok szórendjére, vagy ha gyakorolt, akkor ezt éppen a VO rendet erősítően kellett tennie.

Ezen pont összefoglalásaként az állapítható meg, hogy egyrészt a romani őrizni látszik a VO szórendet, másrészt még ha kontaktushatásra elmozdulás is történik a hagyományos szórendtől, a pronominális tárgyak hajlamosak ellenállni ennek a hatásnak és megmaradni az ige mögött. Az igekötős igék bekerülése a centrális nyelvjárásokba természetesen szintaktikai, szórendi változásokkal is együtt járt; de éppen a romungró esetében azt lehetne várni, hogy az ezen változások alapjául szolgáló minta (a

⁸ Az ausztriai szintóban előfordulhat, hogy a szórend nem a német mintázatot követi, hanem megmarad a hagyományos V + helyhatározó felépítés. Schrammel (2005) ebben annak jelét látja, hogy ezekben az esetekben a helyhatározót nem igemódosítóként, hanem továbbra is adverbiumként elemzik; ilyenformán a szórend az igemódosítóvá válás indikátora lehet.

⁹ Általában a déli centrális cigányhoz ld. Bodnárová – Wiedner 2020: 323; a vendhez: Bodnárová 2015: 273–274 és Bodnárová – Wiedner 2015: 201–202. Ugyanitt Bodnárová és Wiedner (2015: 202) azt is megemlíti, hogy a magyarországi vend változatokból a „német szintaktikai minta teljesen kiveszett,” mert a német főmondatokban az ige a második, míg az igekötő mondatvégi pozícióba kerül. A burgenlandi romanihoz: Schrammel 2005: 106.

¹⁰ Nem igekötős igék esetében a tárgy határozottsága összefügg a szórenddel: *könyvet olvasok vs. elolvasom a könyvet*, de **könyvet elolvasom*.

magyar VO szórend) nem a hagyományos VO szórend ellenében, hanem azt erősítően hat.

4. Amiről az adatok tanúskodnak: a ragozott névmások beékelése

A kutatócsoportunk rögzítette interjúk elemzése során olyan tendencia körvonalazódott, hogy a romungróban a névmási tárgy helye semleges mondatokban az igekötő és az ige között van. Bodnárová – Wiedner (2020: 323) általában a déli centrális cigánnyal – melybe a vend és burgenlandi romani mellett a romungró is beletartozik – kapcsolatban érintőlegesen megemlíti a névmási tárgy e viselkedését: „a tárgyesetben álló névmások az igekötő és az ige közötti pozícióban vannak, míg a magyarban az igekötős ige után állnak.” Wogg – Halwachs (1998: 62) expliciten felhívják erre a figyelmet a burgenlandi romani kapcsán. Bodnárová (2015: 273–274) és Bodnárová – Wiedner (2015: 202) a magyarországi vendet illetően tesznek erről említést, habár az általuk hozott példa nem tárgyesetű névmást, hanem részes esetűt szerepeltet. A romungróra vonatkozólag Boretzky (1996b: 110) tesz zárójeles észrevételt az igekötő és az ige szórendjének vizsgálata során; példája Vekerdi (1985: 270)-ből származik: „*uppe le čhidinja* ’felhajította’ jelentésben (bár a romaniban egy további, közbeékelte névmási tárggyal áll az, amit a magyarban nem kötelező kitenni, mert az igealak utal rá) [...]”

Ez a kettő (Bodnárová – Wiedner 2020, Boretzky 1996b) az összes általunk ismert szakirodalmi említése annak, hogy az igekötő – névmási tárgy – ige szórend a romungróban is megtalálható. Fontos felhívni a figyelmet egyrészt arra, hogy Bodnárová – Wiedner (2020) csak közvetetten, nem kifejezetten a romungróról, hanem általában a déli centrális romani változatokról beszél; másrészt pedig arra, hogy Boretzky (1996b) csak az E/3 névmási tárgyról ejt szót, az egyéb számban-személyben és esetben lévőkről nem (ezeket a névmásokat az E/1 és E/2 névmási tárgy kivételével a magyarban is kötelező kitenni, nem lehet elhagyni őket; vö. Boretzky (1996b) imént idézett megjegyzése arról, hogy a magyarban erre utal az igealak).

Mielőtt részletekbe bocsátkoznánk az igekötős ige + ragozott névmás konstrukciót illetően, előljáróban érdemes leszögezni, hogy nem névmási tárgyak semleges szórendű mondatokban nem kerülhetnek be az igekötő és az ige közé sem a romungróban, sem a magyarban, sem pedig – a rendelkezésünkre álló adatok tanúsága alapján – más déli centrális cigány dialektusokban:

(9) **āri* *o* *vuder* *phara-djom*
 ki DET ajtó nyit-1SG.PRF
 vö.

(10) *āri* *phara-djom* *o* *vuder*
 ki nyit-1SG.PRF DET ajtó
 'Kinyitottam az ajtót.'

Az általunk készített interjúk során összesen 35 igekötős igét és névmási tárgyat is tartalmazó, semleges szórendű mondat hangzott el. Ebből 31 esetben (89%) volt a szórend igekötő – névmási tárgy – ige:

(11) *āri* ***le*** *sabadītin-dja* *andar* *i* *börtönja*
 ki ő.3SG.ACC szabadít-3SG.PRF PREP DET börtön
 'Kiszabadították a börtönből.'

(12) *tēle* ***le*** *alkudin-dja* *taj* *tjin-dja*
 le ő.ACC alkud-3SG.PRF és megvesz-3SG.PRF
le *ōčōn*
 ő.ACC olcsón
 'Lealkudta, és megvette olcsón.'

(13) *igērin-djom* *le* *de* *tēle* ***le*** *tagadin-djom*
 megígér-1SG.PRF ő.ACC de le ő.ACC tagad-1SG.PRF
 'Megígértem, de letagadtam.'

(14) *adjig* *āri* ***le*** *asal-ahi* *mēg* *na*
 addig ki ő.ACC nevet.3SG-IPFV amíg NEG
čhala-dja *le*
 üt-3SG.PRF ő.ACC
 'Addig nevetett rajta, amíg meg nem ütötte.'

(15) *bīzin-djom* *ande* *leste* *de* *ande* ***man***
 megbízik-1SG.PRF PREP ő.LOC de be én.ACC
čhin-dja
 csap-3SG.PRF
 'Megbízta benne, de becsapott engem.'

A 35 mondatból kettőben a névmási tárgy valójában E/1,¹¹ illetve E/3 visszaható névmás volt, ez ékelődött be az igekötő és az ige közé:

- (16) *dunjha-ha* *ānde* ***man*** *učhar-av* *mer* *nā*
 dunyha-INSTR be én.REFLtakar-1SG.PRS mert nincs
man *paplano*
 én.ACC paplan

’Dunyhával takarózom, mert nincsen paplanom.’

- (17) *fes* *āri* ***pes*** *čhiv-el* *andar* *i*
 mindig ki ő.REFL szökik-3SG.PRS PREP DET
robija kan *astar-el* *le*
 börtön amikor elfog-3SG.PRS ő.ACC

’Mindig kiszökik a börtönből, amikor elfogják.’

Ezek a mondatok alátámasztják Bodnárová – Wiedner (2020) fentebb idézett állítását a névmási tárgyak beékelődéséről az igekötős igék belsejébe a centrális nyelvváltozatokban. A képet árnyalja az, hogy a 35 mondatból négy esetben (11%, 3 beszélőnél) fordult elő az igekötő – igekötős ige – névmási tárgy sorrend. Ebből a négy esetből kettő ugyanattól a beszélőtől, egy vanyarci (Nógrád megye) lakostól származik. A LACR számára Vanyarcon készült interjú hat igekötős ige + névmási tárgy konstrukciót tartalmazott; a névmási tárgy ezek mindegyikében (100%) posztverbális helyen volt, nem pedig az igekötő és az ige között. Az, hogy egyedül Vanyarcon nem fordult elő névmási beékelődést tartalmazó adat, arra enged következtetni, hogy az igekötő – névmási tárgy – ige az általános minta; egyúttal felveti azt a kérdést is, hogy a „hagyományos” igekötő – ige – névmási tárgy szórendhez való szigorú ragaszkodás vanyarci lokális jelenség-e. Ennek eldöntéséhez további adatgyűjtésre van szükség.

A Vekerdi (1985) gyűjtötte, szintén romungró dialektusban elmondott cigány népmesékben a névmási tárgy beékelése az igekötő és az ige közé hasonló, noha nem annyira erős tendenciát mutat, mint az általunk rögzített interjúkban. A mesékben előforduló 92 releváns mondat közül 69 (75%) követte az igekötő – névmási tárgy – ige, 23 (25%) pedig a hagyományos VO szórend fényében várt igekötő – ige – névmási tárgy sorrendet. Ezen a 92 mondaton felül további 29 olyan volt, mely tartalmazott igekötős ígét és tárgyesetű névmást, de ige – névmás – igekötő sorrendben (18). Az

¹¹ Az E/1 személyű visszaható névmás alakilag egybeesik az E/1 függő esetű névmással.

ilyen típusú szórend feltételezésünk szerint az elbeszélői stílussal áll összefüggésben; ennek megerősítése további kutatást igényel.

- (18) *Adaleha* *cidi-nje* *le* *āri*.
 ezzel kihúz-3PL.PRF ő.ACC ki
 'Ezzel kihúzták őt.' (Vekerdí 1985: 276)

Ugyanekkor az igekötős igét és egyéb, függő esetben álló névmást tartalmazó mondatok követik az igekötős ige + tárgyesetű névmás konstrukció szórendi mintázatát, vagyis a függő esetű névmások is bekerülnek az igekötő és az ige közé, és ebben – Vekerdí (1985) népmeséiben legalábbis – némileg egységesebb képet mutatnak a tárgyesetű névmást tartalmazóknál. A Vekerdí (1985)-féle anyagban 41 példányból 36 esetben (88%) került be a függő esetű névmás az igekötő és az ige közé. Vekerdí (1985) adatainak statisztikáját a 2. táblázat összegzi.

2. táblázat: Személyes névmások beékelése Vekerdí (1985) romungró népmeséiben

	Összes mondatpéldány	Az összes mondatpéldányból		
		VO szórend	beékelődő névmás	beékelés aránya
Igekötős ige + nm.-i tárgy	92	23	69	75,0%
Igekötős ige + függő nm.	41	5	36	87,8%
Összesen:	133	28	105	78,9%

A saját romungró felvételeinkben előfordultak ugyan függő esetű névmást tartalmazó mondatok, függő esetű névmást és igekötős igét tartalmazók azonban nem. Mindazonáltal a függő esetű névmások beékelésével találkozhatunk Bodnárová (2013) – hat mondatpéldányból négy esetben (67%) – és Oláh (2022) elbeszéléseiben ((19–23) példamondatok).

- (19) *akanik uppe* *tu-ha* *sālin-av*
 most fel te-INSTR száll-1SG.PRS
 'most felszállok veled' (Vekerdí 1985: 292)

- (20) *āri lenca vāgtatin-dja*
 ki ők.INSTR vāgtat-3SG.PRF
 'kivágtatott velük' (Vekerdi 1985: 298)
- (21) *āri lestar kedn-ahi o lumbalmi*
 ki ő.ABL vesz.3PL-IPFV DET léggömb
 'kivették belőle a léggömböt' (Oláh 2022: 25)
- (22) *tēle leske mak-ja dū bari čham*
 le ő.DAT ken-3SG.PRF két nagy pofon
 'lekevert neki két nagy pofont' (Oláh 2022: 53)
- (23) *atji phuv upre lende čhid-en*
 annyi föld rá ők.LOC szór-3PL.PRS
 'annyi földet szórnak rájuk' (Bodnárová 2013: 95)

A forrásanyagban kevés olyan mondat van, mely két ragozott névmást is tartalmaz. Ebben az esetben a két névmás közül az egyik bekerül az igekötő és az ige közé, a másik az ige mögötti „kanonikus” helyén marad. Ez a rendelkezésünkre álló néhány mondat nem elegendő ahhoz, hogy meg lehessen ítélni: van-e tendencia arra, a ragozott névmások közül melyik mozog be az igekötős ige belsejébe.

A forrásanyagokban két olyan példával találkoztunk (24, 25), melyben két névmás szerepelt, és mindkettő beékelődött az igekötő és az ige közé.¹² Az ilyen típusú mondatok megítéléséhez (idiolektusra jellemző-e vagy sem, a beszélők milyen arányban találják agrammatikusnak stb.) további tesztekre és adatgyűjtésre van szükség.

- (24) *Os valasar tēle la uppal mandar čhin-djom*¹³
 de valahogy le ő.ACC.F PREP én.ABL szed-1SG.PRF
 'De valahogy leszedtem őt magamról.' (Bodnárová 2013: 119)

¹² Nem a feldolgozott forrásanyagban, hanem Bodnárová (2015: 222) vendről szóló disszertációjában fordul elő még egy példamondat két beékelődő névmással (ott a 110-es példa):

meg le mange pariker-dja
 meg ő.ACC én.DAT köszön-3SG.PRF
 'Megköszönte nekem (azt).'

¹³ A magyarban a *róla* a személyes névmás ragozott alakja is lehet – az *uppal mandar* magyar mintára névmásként értelmeződött, ezért jelenhetett meg az igekötős ige belsejében.

- (25) *po vīgo sa kethāne la tuke*
 PREP vég minden össze ő.ACC.F te.DAT
danderkerl-a
 harapdál-3SG.FUT

'a végén az egészet összeharapdálja neked' (Oláh 2022: 117)

A számunkra elérhető adatokban nem fordul elő az igekötős igék és a névmások összes szám–személy–eset kombinációja; az alábbi 3. táblázat azt szemlélteti, hogy az általunk feldolgozott forrásanyagban milyen névmási esetek jelentek meg az igekötő és az ige között.

3. táblázat: Személyes névmások az igekötős igék belsejében (saját felvételeink, Vekerdí (1985), Bodnárová (2013) és Oláh (2022) adatai alapján)

	Személy, egyes szám			
	1	2	3	
			M	F
Acc.	✓	✓	✓	✓
Dat.	✓	✓	✓	✓
Abl.	✓		✓	
Loc.	✓			✓
Instr.		✓		
	Személy, többes szám			
	1	2	3	
Acc.	✓	✓	✓	
Dat.			✓	
Abl.				
Loc.			✓	
Instr.		✓	✓	

Feltételezésünk szerint nincsen megkötés arra vonatkozóan, hogy milyen számban, személyben és esetben álló személyes névmások kerülhetnek be az igekötő és az ige közé; azaz a 3. táblázatban megfigyelhető hiányok nem az agrammatikusságra, hanem pusztán a nyelvi adat hiányára utalnak. Ennek alátámasztása mindazonáltal további kutatást, adatgyűjtést igényel.

A 4. táblázat az általunk rögzített felvételek, a LACR számára készített interjúk, Vekerdi (1985) meséi, valamint Bodnárová (2013) összesített adatait tartalmazza a romungróra vonatkozólag.

4. táblázat: Személyes névmások beékelése a romungróban – a saját felvételeink, a LACR-felvételek, Vekerdi (1985) és Bodnárová (2013) romungró anyagainak összesített adatai

	Összes mondatpéldány	Az összes mondatpéldányból		
		VO szórend	beékelődő nm.	beékelés aránya
Igekötős ige + névmási tárgy	146	33	113	77,3%
Igekötős ige + függő névmás	47	6	41	87,2%
Összesen:	193	39	154	79,8%

Az igekötős ige + ragozott névmás konstrukcióhoz köthető, hogy jóval szórványosabban ugyan, mint a ragozott névmások, de – amint az a Vekerdi (1985)-től származó adatokból kitűnik – az igekötő és az ige között határozói elemek is előfordulnak (26), akár a névmási tárggyal együtt is (27).

- (26) *āri avka thinjuv-av*
 ki úgy fārad-1SG.PRS
 'Úgy kifáradok.' (Vekerdi 1985: 300)

- (27) *de me akkor iš āri tut athar mentin-a*¹⁴
 de én akkor is ki te.ACC ADV ment-1SG.PRS
 'De én akkor is kimentelek téged innen.' (Vekardi 1985: 276)

Mielőtt rátérnénk az igekötős igék és névmások konstrukciójának összehasonlító elemzésére, fel szeretnénk hívni a figyelmet arra, hogy a névmás beékelődése az igekötő és az ige közé nem kizárólag a romungró sajátossága, hanem tetten érhető a burgenlandi romaniban (Wogg – Halwachs 1998: 62) és a vendben is (Bodnárová 2015: 274). Kutatócsoportunk összesen három vend beszélővel készített interjút; a három interjúban az igekötős ige + névmás konstrukciónak öt példánya fordult elő, s ezek mindegyike az igekötő – névmás – ige sorrendben szerepelt. Ezek közül az egyik függő esetű névmást tartalmazó mondat volt:

- (28) *bāntin-dja amen ta amen pal leske*
 bánt-3SG.PRF mi.ACC és mi.NOM vissza ő.DAT
čhin-djam
 üt-1PL.PRF
 'Bántott minket, és mi visszaütöttünk neki.'

Vekardi (1985) két vend népmeséjében nemcsak, hogy megfigyelhető a névmások beékelődése, hanem e két mese alapján úgy tűnik, a vend egységesebb e tekintetben a romungrónál. A 36 igekötős igét és tárgyestű névmást tartalmazó semleges szórendű¹⁵ mondatból 32-ben (89%) ékelődött be a névmás, négyben (11%) pedig nem; de ebben a négy mondatban sem a várható igekötős ige – névmás a sorrend, hanem a névmás áll az első helyen, névmás – igekötő – ige sorrendet eredményezve (29).

¹⁴ Az 'innen' jelentésű *athar* és a névmások között elképzelhető kapcsolat. A magyar *innen*-t Kugler – Laczkó (2000: 167) a határozószói mutató névmások közé sorolja. Az *innen* kategorizálására vannak más alternatívák, de az Kugler – Laczkó megoldásából is látszik, hogy az *innen* (közelebbi vagy távolabbi) rokona a névmásoknak. Ezért nem vethető el, hogy – a (39–40) mondatban lévő *uppe*-hoz hasonlóan – a magyar *innen* mintájára a beszélő névmásként értelmezte az *athar*-t, ezért került be az igekötős ige belsejébe. Az *avka* viszont nem nagyon hozható összefüggésbe a névmásokkal; beékelődésének miertjére az *avka* általános viselkedésének analízise adhat választ.

¹⁵ Amint korábban is utaltunk rá, a fókusz, a topik és a felszólító mód is befolyásolja a szórendet, ezért ezeket a mondatokat nem vettük bele az elemzésbe.

Nem kizárt, hogy a cigány adatközlő valamilyen oknál fogva hangsúlyozni szeretne volna a névmást, és ezért mozgatta az ige elé.¹⁶

- (29) *mer t' ōv daral-ahi, ham mēg le*
 mert is ő fél.3SG-IPFV de még ő.ACC
tēl muk-le
 le ereszt-3PL.PRF

'mert ő is félt, de mégis leeresztették' (Vekkerdi 1985: 373)

Az igekötős ige + függő esetű névmás kombináció öt mondatpéldányban fordult elő a vend mesékben; ezekből négy volt igekötő – névmás – ige szórendű.

Vekkerdi (1985) vend népmeséinek összesített adatait az 5. táblázat ilusztrálja (az „OV szórend” oszlop felirata azt a tényt tükrözi, hogy a semleges szórendű, de nem névmásbeékelést alkalmazó mondatok szórendje ragozott névmás – igekötős ige).

5. táblázat: Személyes névmások beékelése Vekkerdi (1985) vend népmeséiben

	Összes mondatpéldány	Az összes mondatpéldányból		
		OV szórend	beékelődő névmás	beékelés aránya
Igekötős ige + névmási tárgy	36	4	32	88,8%
Igekötős ige + függő névmás	5	1	4	80,0%
Összesen:	41	5	36	87,8%

A Bodnárová-gyűjtemény (2013) vend anyagában egyetlen igekötős ige + névmási tárgy konstrukció fordul elő, még hozzá beékelődő formában.

¹⁶ Vekkerdi (1985) két vend meséje nem szabad elbeszélésből született, hanem az adatrögzítő magyar nyelven felolvasta a szöveget, amelyet a vend beszélők ezután lefordítottak. A magyar forrásszöveg semleges szórendű volt („mert ő is félt, de csak leeresztették”; 277. oldal).

A vend–nem-vend dialektusok közötti átmenetet képviselő versendi szövegek sokkal gazdagabbak ebben a tekintetben: 59 mondatban fordult elő igeikötős ige ragozott névmással együtt, ebből 53-ban (89,8%) az igeikötő – névmás – ige sorrendben. A versendi adatokat a 6. táblázat részletezi.

6. táblázat: Személyes névmások beékelése Bodnárová (2013) versendi elbeszéléseiben

	Összes mondatpéldány	Az összes mondatpéldányból		
		VO szórend	beékelődő névmás	beékelés aránya
Igeikötős ige + nm.-i tárgy	52	5	47	90,4%
Igeikötős ige + függő nm.	7	1	6	85,7%
Összesen:	59	6	53	89,8%

5. Romani igeikötős igék egyéb konstrukciókban

A jelen pont megalapozásaként egy mondatban összefoglaljuk az eddigieket: a burgenlandi romaniban, a magyarországi romungróban és vendben is a ragozott névmások – legyenek akár tárgyesetben, akár függő esetben – hajlamosak bekerülni az igeikötő és az ige közé. Ez két szempontból is váratlan. Az első, hogy a bevezetőben írtaknak megfelelően a romani hagyományosan VO szórendű; és ez különösen így van a névmási tárgyak esetében (VprO). Emlékeztetőül: az általunk feldolgozott romungró forrásanyagok amellet tanúskodnak, hogy a romungróban a nem igeikötős igék esetében nagyon erős hajlam van a hagyományos szórend követésére (462 semleges mondatpéldányt vizsgálva a mondatok 92%-ban VprO, és csak 8%-ban prOV szórendűek).¹⁷

A második szempont, amely miatt a ragozott névmások beékelődése váratlan lehet, az, hogy úgy a vend, mind a nem-vend dialektusokban az igeikötős igék kontaktushatásra jelentek meg: a romungróban a magyar, a burgenlandi romaniban és a vendben pedig a német és a magyar nyelv egyaránt forrásul szolgálhatott. Erre tekintettel előbb érdemes megnézni,

¹⁷ Ez az arány a saját romungró felvételeink, Vekerdi (1985) meséi, továbbá a LACR és az RMS számára készült interjúk összesített számait tükrözi.

hogy általában véve az igekötős igét tartalmazó mondatok szórendjében mennyire érvényesül a kontaktushatás.

Az ausztriai szintó ugyan nem déli centrális változat, de közös vonása ezekkel az, hogy nyelvi kölcsönhatás eredményeként megjelentek benne az igekötők, ezért összehasonlítási alapul szolgálhat a déli centrális dialektusok vizsgálatakor. Schrammel (2005: 105) azt figyelte meg az ausztriai szintó kapcsán, hogy az igekötő és az ige sorrendje nagymértékben másolja a németet – a kontaktusnyelvi szórend követésének a jelen tanulmány szempontjából a legfontosabb vonatkozása, hogy az ausztriai szintóban kizárólag az infinitiváló *ti / te* kerülhet az igekötő és az ige közé (a németben ugyanez jellemző a *zu* morfémára). A (30–31) példa ezt mutatja be; a *te* infinitiváló partikuláról bővebben ld. az 6.2. részt.

(30) ausztriai szintó

<i>me</i>	<i>kam-aw</i>	<i>nít</i>	<i>vri</i>	<i>ti</i>	<i>džal</i>
én	szeret-1SG.PRS	NEG	ki	PTCL	megy.INF

’Nem szeretnék kimenni.’

(31) német

<i>wenn</i>	<i>ihr</i>	<i>euch</i>	<i>nicht</i>	<i>fürchte-t</i>	<i>hinaus zu</i>
ha	ti	REFL	NEG	fél-2PL.PRS	ki PTCL

gehen
megy.INF

’Ha nem féltek kimenni [...]’ (Schrammel 2005: 105)

Úgy tűnik, a szintóval ellentétben a burgenlandi romanira kisebb hatást gyakorolt a német szórendi mintázat. Ez nem csupán abban nyilvánul meg, hogy a burgenlandi romaniban más az igemódosító–ige szórend, mint a németben (Wogg – Halwachs 1998: 18), hanem abban is, hogy az infinitiváló *te* partikulán kívül segédigék (32), modális elemek (33), illetve a névmási tárgy (34) is az igekötő és az ige közé kerülhet (Wogg – Halwachs 1998: 18, 62).

(32) *tel* *ovnahi* *gende*
le AUX.3PL. PRF számol.3PL.PTCP

’Le lettek számolva.’ (Wogg – Halwachs 1998: 18)

(33) *auf* *šaj* *baunin-as*
fél MOD épít-1PL.PRS

’Fel lehet építenünk.’ (Wogg – Halwachs 1998: 18)

- (34) *tel le muk-le*
 le ő. ACC enged-3PL.PRF
 'Leengedték.' (Wogg – Halwachs 1998: 62)

A burgenlandi romani a (32–34) mondatok szórendje tekintetében a romungróra és a magyarországi vendre, ezáltal pedig a magyarra emlékeztet, hiszen a magyar igeekötős igeik szórendje nagyban befolyásolta a romungrót (Bodnárová – Wiedner 2020: 323) és a vendet is (Bodnárová – Wiedner 2015: 201–202).¹⁸

Az igeekötő és az ige között megjelenő elemek fajtájában a romungró nagy hasonlóságot mutat a burgenlandi romanival és – a ragozott névmások beékelését leszámítva – a magyarral. Arra, hogy tárgy- és függő esetű névmások állnak az igeekötő és az ige között a romungróban, a korábbiakban számos példát láttunk; az alábbiakban az egyéb eseteket – segédigék (pl. (35) *kampol* 'kell'), modális elemek (pl. (36) *šaj* 'lehet'), infinitiváló partikula (pl. (37) *te*)¹⁹ – illusztráljuk egy-egy példával. A glosszából is látható, hogy a cigány szórend megegyezik a magyarral. Néhány bekezdéssel lentebb kitérünk erre, de már itt szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy e három eset valójában nem vezethető vissza rokon szerkezetekre, a felszínen mindazonáltal hasonlóknak tűnnek, a magyarra emlékeztető szórend mellett ez is indokolja bemutatásukat.²⁰

- (35) *o pokrōc āri kampol te thovel*
 DET pokróc ki kell.AUX.PRS PTCL mos.INF
mer melale (sic!) hi
 mert koszos COP
 'A pokrócot ki kell mosni, mert koszos.'

¹⁸ Ugyanitt Bodnárová – Wiedner (2015: 202) azt is megjegyzi, hogy a magyarországi vend változatokból a „német szintaktikai minta teljesen kiveszett.”

¹⁹ Schrammel (2005: 105) azt feltételezi, hogy a *te* beékelődése német minta követése, azonban tekintettel arra, hogy ugyanez a jelenség megvan a romungróban, mi ezt nem tartjuk valószínűnek. A *te* és az igeekötős igeik viszonyát a következő fejezet tárgyalja bővebben.

²⁰ Köszönöm Dékány Éva észrevételeit a segédigét tartalmazó mondatok elemzéséhez.

- (36) *adā čak o belšōno falo, adā tēle*
 DEM csak DET belső fal, DEM le
šaj kern-as (sic!)
 MOD csinál-1PL.PRS

‘Ez csak belső fal, ezt le lehet bontanunk.’ (LACR, Mohora)

- (37) *na džan-dja pāle te vakeren*
 NEG tud-3SG.PRF vissza PTCL beszél.INF

‘Nem tudott visszabeszélni.’

A forrásanyagban alig akadt olyan tagmondat, amely igekötős igét, segédigét, infinitiváló partikulát és ragozott névmást is tartalmaz. Az előforduló néhány példa mindenesetre azt mutatja, hogy a segédigét és az infinitiváló partikulát közrefogja az igekötő és az ige, a ragozott névmás pedig az esetek többségében posztverbális pozícióban marad (38–39), noha elmozdulása sem kizárt (40–41):

- (38) *phen-dja lake, hodj akani tēle kampe*
 mond-3SG.PRF neki.F hogy most le kell.AUX.PRS
te paštjaren la
 PTCL fektet.INF ő.ACC.F

‘mondta neki [a lánynak], hogy most le kell fektetnie őt [a macskát]’ (Oláh 2022: 41)

- (39) *prēko kamp-jom te māsinen uppe²¹*
 át kell.AUX-1SG.PRF PTCL mászik.INF rajta

‘Át kellett rajta másznom.’ (LACR, Ecseg; LACR, Mohora)

- (40) *prēko kamp-jom uppe te māsinen*
 át kell.AUX-1SG.PRF rajta PTCL mászik.INF

‘Át kellett rajta másznom.’ (RMS HU-009, romungró)

- (41) *našokā an-na tre da-ke o*
 nemsokára hoz-3PL.FUT te.POSS anya-DAT DET
koporšōvo taj ānde la kampla
 koporsó és be ő.ACC.F kell.AUX.FUT

²¹ A magyarban a *rajta* a személyes névmás ragozott alakja is lehet – a fenti példákban az *uppe* magyar mintára névmásként értelmeződött, ezért jelenhetett meg az igekötős ige belsejében.

te pašjaren

PTCL fektet.INF

’Nemsokára hozzák anyádnak a koporsót, és bele kell őt fektetni.’ (Oláh 2022: 79)

A (35–41) mondatok hiába épülnek fel nagyon hasonló elemekből (igekötős ige infinitívuszi szerkezetben, ragozott névmás, segédige), a hasonló szórend eltérő szerkezetet takar. Az igekötő – segédige / modális ige – ragozott ige / infinitívusz szerkezet a magyarban is előfordul:

(42) Be fogok/akarok/szeretnék/szoktam menni az előadásra.

(43) Be szabad menned.

(44) János be kell, hogy fejezze a munkát. (É. Kiss 2008: 48, az eredetiben 92.a–c)

(45) Át kellett másznom rajta.

Ezekben a mondatokban a szórend az igekötő hosszú mozgatásának (*long-distance movement*) az eredménye, mert az alárendelt mondatból mozog fel a főmondatba (É. Kiss 2008: 46–48).²² Ennek tükrében a (38–41) cigány mondatok között is különbség teendő: a (38–39)-ben a ragozott névmás az eredeti helyén maradt, nem mozgott el; az utolsó, (41)-ben viszont az igekötővel együtt a névmási tárgy is hosszú mozgatáson esett át, és került fel ezáltal a főmondatba. A (40) azért érdekes, mert az *uppe* elmozdult ugyan kanonikus posztverbális helyéről, de a (41)-essel ellentétben nem lépte át a tagmondathatárt, hanem továbbra is az alárendelt mondatban van, vö. a (46) mondattal. A *nāš* nem vált ki igekötőmozgatást, a névmási tárgy mindazonáltal beékelődött az infinitívuszi igekötős ige belsejébe, létrehozva az igekötő – névmási tárgy – infinitíváló partikula – ige szórendet:

(46) *Nāš ār le te bīrin-av*
 nem_tud ki ő.ACC PTCL bír-1SG.PRS
asi dūk hi man!
 olyan fájdalom COP én.OBL

’Nem tudom elviselni, olyan fájdalmam van.’ (Bodnárová 2013: 93)

Ezek a példák nemcsak arra világítanak rá, hogy a segédige + infinitívusz + ragozott névmás konstrukcióban a ragozott névmás pozíciója nem mu-

²² Az a jelenség, hogy az igekötő felmozog a véges ige elé, *particle climbing* néven ismert, vö. É. Kiss – van Riemsdijk 2004: 18–22.

tat egységes képet, hanem arra is, hogy ha el is mozog, akkor sem rögzült, hogy hova: a segédige mögé, de továbbra is az alárendelt mondaton belül maradva (40), vagy a segédige elé, a főmondatba felmozogva (41).

A fentiek fényében a látszólagos hasonlóság dacára két különböző konstrukcióval van tehát dolgunk a cigányban. Az egyik a segédigét / módalis elemet tartalmazó, az igekötőt hosszú mozzgatással előre vivő szerkezet, a másik pedig az igekötős igéből, esetlegesen az ebből képzett infinitívusból, ragozott névmásból vagy egyéb elemből (pl. *avka*, *athar*; vö. (26) és (27)) felépülő struktúra. Előbbiek kívül esnek a dolgozat tárgykörén – a 7.1.4. alfejezet foglalkozik ugyan velük, ám más aspektusból; e helyütt annyit szeretnénk megjegyezni, hogy esetükben igen valószínűnek tartjuk a magyar kontaktushatásra kialakuló szórendet.

Utóbbiaknál viszont a magyar mintának éppen a romaniban észlelt jelenség ellenében kellene hatnia, amennyiben a magyarban semleges mondatokban az igekötő – tárgyesetű / függő esetű névmás, valamint a határozó – ige sorrend agrammatikus; ráadásul éppen a cigány VprO tendenciának megfelelő szórend a grammatikus, ld.

- (47) *Kiszabadítottak titeket a börtönből.*
vö.
**Ki titeket szabadítottak a börtönből.*
- (48) *Elmondom neki a mesét.*
vö.
**El neki mondom a mesét.*
- (49) *Úgy kifáradok.*
vö.
**Ki úgy fáradok.*

A névmások és a határozók tehát a magyarban semleges mondatokban nem kerülhetnek az igekötő és az ige közé, a cigány infinitíváló partikulával rokon magyar elem pedig nincsen, ezért ezek beékelődésével kapcsolatban csaknem teljes bizonyossággal kizárható a kontaktushatás. Az infinitívuszi és a beékelődő ragozott névmási szerkezet hasonlósága miatt célszerűnek látszik alaposabban is körüljárni a főnévi igeneves szerkezetet a következő szakaszban.

6. A *te*-vel képzett infinitívusz

6.1. A *te* mondatbevezetőként

Önmagában a *te* változatos funkciókat lát el a legtöbb romani változatban. Lehet mellékmondatokat bevezető kötőszó (Matras – Tenser 2016: 344), szolgálhat a felszólító mód jelölésére (Vekardi 1981: 34) vagy főnévi igenevet képző partikulaként (Boretzky 1996a: 13), emellett például a romungróban a *te* szónak legalább két jelentése van: 'ha, amikor', valamint 'is'. A rendelkezésre álló nyelvi adatok tükrében valamennyi romani változatban meglévő, szigorú szórendi szabály, hogy mondatbevezetői mivoltában a *te* minden esetben közvetlenül megelőzi a ragozott igét (Matras – Tenser 2016: 367):

(50) *odā kam-ja te d-av le lōve*
 azt szeret-3SG.PRF hogy ad-1SG.PRS ő.ACC pénz
 'Azt szerette volna, **hogy** adjak neki pénzt.' (RMS HU-009, romungró)

(51) *buč-om o profesar-es te*
 megkérdez-1SG.PRF DET tanár-ACC hogy
v-el-a pe bijap
 jön-3SG-FUT PREP esküvő
 'Mégkérdeztem a tanárt, **hogy** jön-e az esküvőre.' (RMS RO-022, szintó)

A *te*-vel bevezetett nem faktív, illetve feltételes tagmondatoknak nincsen önálló igazságértéke, így a kontextustól, azaz a főmondat állítmányától függenek. A *te* és az alárendelt ige elválaszthatatlansága ennek a függésnek a strukturális reprezentálása (Matras 2002: 171). Kontaktsnyelvek hatására egyes nyelvváltozatokban előfordul, hogy az ige mondatvégi pozícióba kerül: ez jellemző a szláv régiókban beszélt romani dialektusokra (Adamou – Matras 2020: 201), valamint a németországi szintóra is, de egyes centrális változatokban – kiváltképp a burgenlandi romaniban – is tetten érhető a jelenség. Noha ezekben a dialektusokban előfordulnak izolált kivételek, amikor a *te* és az ige elválik (Matras 2002: 171–172), általánosságban még ebben a környezetben is megmarad a *te* és az ige közötti szoros kapcsolat:

- (52) *man nāne ništ aso tut te*
 1SG.OBL nincs semmi amit te.ACC COMP
d-av
 ad-1SG.PRS
 'Nincs semmim, amit neked adjak.' (Bodnárová 2013: 29, versendi)

Egyes cigány dialektusokban, többek között a romungróban is bizonyos mellékmondatokat két hasonló jelentésű kötőszó vezethet be (Matras 2016: 346). A *te* azonban ilyenkor is megőrzi pozícióját közvetlenül az ige előtt (53); mi több, e helye olyannyira szilárd, hogy a másik kötőszó és a *te* közé egyéb elemek (például az alárendelt mondat alanya) kerülhetnek (54):

- (53) *khēre ā-jom hodj te dikh-av tut*
 haza jön-1SG.PRF COMP COMP lát-1SG.PRS te.ACC
 'Hazajöttem, hogy lássalak.' (RMS HU-009, romungró)

- (54) *vov phen-dja kaj me te bikin-au*
 ő mond-3SG.PRF COMP én COMP elad-1SG.PRS
e tradini [...]
 DET autó
 'Azt mondta, hogy adjam el az autót [...]' (RMS MD-007, laeši kurteja)

A konzervatívabb dialektusokban a *te* és az ige szétválasztására egyedül a tagadószó képes (vö. (55), Boretzky 1996b: 108); bár éppen a romungróban fordul elő az a jelenség, hogy a *te*-vel bevezetett tagadó mondatokban a tagadószót még egy *te* követi, ezzel mintegy megőrizve a *te* és az ige elválaszthatatlanságát (56):

- (55) *so hasnin-es hodj te na izzadin-es*
 mit használ-2SG.PRS COMP COMP NEG izzad-2SG.PRS

- (56) *so hasnin-es hodj te na te*
 mit használ-2SG.PRS COMP COMP NEG COMP
izzadin-es
 izzad-2SG.PRS
 'Mit használasz, hogy ne izzadj?'

Boretzky (1996b: 107–109) megfigyelése szerint a nyelvi kontaktus hatására egyes centrális változatokban a *te* és az ige közé kerülhetnek a tagadáson kívül más elemek is. Példái a lengyel és szlovákiai romani mellett a szintóból és a burgenlandi romaniból származnak; utóbbi vonatkozásában a *te* és az ige szétválását a német szórendi minta befolyásának tulajdonítja. A romungró és a magyarországi vend azonban szigorúan őrizni látszik a *te* és az ige elválaszthatatlanságának szabályát, habár éppen a névmások viselkednek némiképp rendhagyóan. Főnévi frázis az általunk készített 18 romungró és három vend, valamint a LACR számára készült három darab, egyenként mintegy ezer mondatot tartalmazó anyagot nézve mindössze egyetlen esetben került a *te* és az ige közé:

- (57) *sar džan-dj aso butavo te*
 hogy tud-(3SG)PRF ennyire buta PTCL
ātōserelős-ke āri sikhjol?
 autószerelő-DAT ki tanul.INF
 'Hogyan tudott egy ilyen buta kitanulni autószerelőnek?' (LACR, Mohora)

A „névmások némiképp rendhagyó viselkedése” arra utal, hogy a Bodnárová (2013) gyűjtötte versendi, a Vekardi (1985)-féle vend, illetve az Oláh (2022)-féle romungró elbeszélésekben volt példa arra, hogy a *te* és az ige egységét nemcsak a tagadószó, hanem a névmási tárgy is megbontotta:

- (58) *hodj te na man alākh-el*
 COMP COMP NEG én.ACC megtalál-3SG.PRS
i kirājkišassonja
 DET királykisasszony
 'hogy ne találjon meg engem a királykisasszony' (Bodnárová 2013: 25, versendi)
- (59) *kāt te na la čhin-el,*
 olló COMP NEG ő.ACC.F vág-3SG.PRS
suv te na la sil-Ø
 tű COMP NEG ő.ACC.F varr-3SG.PRS
 'olló ne vágja, tű ne varrja' (Vekardi 1985: 375, vend)

- (60) *taj hodj o bēng te na la*
 és COMP DET ördög COMP NEG ő.ACC.F
bāntin-el
 bánt-3SG.PRS

’és hogy az ördög ne bántsa őt’ (Oláh 2022: 85, romungró)

Az (56)-oshoz hasonlóan a *te* megkettőzésére is van példa oly módon, hogy a negációt és a névmási tárgyat két *te* fogja közre, s ezáltal az igét is közvetlenül megelőzi egy *te*:

- (61) *hodj te nāš len te dikh-en*
 COMP COMP NEG.MOD ők.ACC COMP lát-3PL.PRS
o manuša
 DET emberek

’hogy ne láthassák őket az emberek’ (Bodnárová 2013: 73, versendi)

Három fontos kiemelendő van az iménti példák kapcsán: (i) csak tagadó mondatokban fordult elő, hogy a *te* és az ige közé további elem került; (ii) ez a bekerülő elem egyetlen kivételtől eltekintve mindig tárgyesetű névmás volt;²³ (iii) a *te* és az ige elválása közelről sem mutat egységes képet, mert a fenti (58–60) példák ellenében a *te* és az ige szomszédosságát megőrző mondatok is előfordultak (62–63).

- (62) *de kon nān mūlo, odā nāš len*
 de aki NEG halott az NEG.MOD ők.ACC
te dikh-el
 COMP lát-3SG.PRS

’de aki nem halott, az nem láthatja őket’ (Bodnárová 2013: 73, versendi)

- (63) *dureder mā nāš la te*
 tovább már NEG.MOD ő.ACC.F PTCL
rodin-dja
 keres-3SG.PRF

’tovább már nem kereshette őt’ (Bodnárová 2013: 37, versendi)

²³ A kivétel (Bodnárová 2013: 85):

te na ando poklo āčh-ol
 COMP NEG PREP pokol marad-3SG.PRS
 ’hogy ne jusson pokolra / maradjon a pokolban’

Összességében úgy tűnik, a romungróban, a magyarországi vendben és a versendiben is nagyon ritka az, hogy a *te* és az ige között a tagadószón kívül más elem is megjelenjen; s még ha megjelenik is, az esetek túlnyomó többségében akkor is tárgyesetű névmás lesz. A Boretzky (1996b: 107) által idézett, nála (56) és (57) számmal szereplő példamondatokban szintúgy a *te* – tagadószó – névmás – ige szerkezet figyelhető meg. Mindezek arra utalnak, hogy a tagadás elősegíti a névmás bekerülését a *te* és az ige közé. A jelenség vizsgálata meghaladja a tanulmány kereteit, de van relevanciája az igekötős igék és a ragozott névmások viselkedésének vonatkozásában, hiszen rávilágít arra, hogy a névmások nemcsak az igekötős igés konstrukciókban, hanem egyéb szerkezetekben is hajlamosak kivételesen viselkedni.

6.2. Az „új infinitívusz”

A *te*-vel bevezetett tagmondatok képezték az alapját a Boretzky (1996a) nyomán „új infinitívusz” nevezett konstrukciónak. Az új infinitívusz megjelenése azokra a romani változatokra jellemző, amelyek főnévi ige-neves szerkezetekkel operáló nyelvekkel – mint például a magyar, a keleti és nyugati szláv vagy a germán nyelvek – kerültek kapcsolatba (Boretzky 1996a: 7). A Magyarországon beszélt déli centrális cigány változatok közül az új infinitívuszt a romungró esetében magyar, a vend esetében magyar és német mintán alapulónak szokás tartani (Bodnárová – Wiedner 2020: 322).

A romani infinitívusz úgy alakult ki, hogy a *te*-vel bevezetett mondatrészekben a szám–személy egyeztetés neutralizálódott, az ige nem egyezik az alannyal, hanem attól, valamint a főige idejétől függetlenül E/3 vagy T/2/3²⁴ személyben és jelen időben áll. Döntő többségben vannak az E/3 alakot használó dialektusok; az igealakok kiválasztása, úgy tűnik, régióhoz, nem pedig nyelvcsoporthoz köthető (Matras 2002: 161). Példának okáért mind a romungró, mind pedig a vend a déli centrális csoportba tartozik, de a (magyarországi) romungróban (64) a nemvéges ige többes szám harmadik, a vendben (65) egyes szám harmadik személyben áll (Boretzky 1996a: 13, Bodnárová 2015: 216):

²⁴ A többes szám második és harmadik személy ragja jelen időben a cigányban alakilag egybeesik.

(64) romungró

me *šōgoris-tar* *kamp-jom* *lōvo* *te*
 én.POSS sógor-ABL kell-1SG.PRF pénz PTCL

mangen

kér.(3PL).INF

‘A sógoromtól kellett pénzt kérnem.’

(65) vend

külföld kamah-ahi *te* *žal* *būti* *te*
 külföld akar.1PL-IPFV PTCL megy.(3SG).INF munka PTCL

rōdel

keres.(3SG).INF

‘Külföldre akartunk menni munkát keresni.’ (Bodnárová 2015: 217)

E két példamondatból is kitűnik, hogy az infinitívuszi szerkezetben az igék alakilag ugyan azonosak az E/3, illetve T/2/3 véges igékkel, de sem ige-időben, sem számban és személyben nincsenek egyeztetve a főmondat alanyával. Ebből kifolyólag e konstrukciókban a *te* többé nem elemezhető ‘hogy; azért, hogy’ jelentésű mondatbevezetőként, hanem főnévi igenevet képző szócskaként, infinitíváló partikulaként értelmezendő (Boretzky 1996a: 13).

Az infinitívusz és az igekötős igék kapcsolata azért releváns a témánk számára, mert a ragozott névmás beékelődésében az infinitíváló partikulához hasonlít:

(66) *na* *džan-av* *āri* *te* *fěštinen* *o*
 NEG tud-1SG.PRS ki PTCL fest.INF DET

kher; *maj* *āri* *le* *fěštín-la* *mange jēk*
 ház majd ki ő.ACC fest-3SG.FUT nekem DET

gādžo

férfi

‘Nem tudom kifesteni a házat, majd kifesti nekem egy [nem-cigány] férfi.’ (RMS SK-059, romungró)

Bár a forrásanyagban nem sok olyan mondat volt, mely nem tartalmaz az igekötő hosszú mozgatóját kiváltó elemet, ragozott névmást és infinitíváló partikulát viszont igen, az alábbi két példa arra enged következtetni, hogy a *te* és a ragozott névmás egyszerre is bekerülhet az igekötő és az ige közé. A *te* közvetlenül preverbális helyének szilárdságát mutatja, hogy a névmás pozíciója ekkor az igekötő mögött és a partikula előtt lesz:

- (67) *Nāš ār le te bīrin-av*
 nem_tud ki ő.ACC PTCL bír-1SG.PRS
asi dūk hi man!
 olyan fájdalom COP én.OBL
 'Nem tudom elviselni, olyan fájdalmam van.' (Bodnárová 2013: 93; a (46) példamondat ismétlése)
- (68) *buka tēle āčh-ije āri pumen te phuden*
 kicsit le áll-3PL.PRF ki ők.REFL PTCL fúj.INF
 'kicsit leálltak kifújni magukat' (Oláh 2022: 101)

7. Igekeret, klitizálódás, formai hasonlóság és konvergencia

Ennek tükrében azt feltételezzük, hogy az igekötős ige + ragozott névmás konstrukciók az infinitívuszi szerkezettel analóg módon viselkednek: az igekötős igék esetében az igétől elváló igekötő és az ige mintegy keretet képez az ige névmási vonzatai, valamint az infinitíváló partikula számára.

Mindenekelőtt azonban tisztázandó, hogy a centrális cigány változatok kapcsán más értelemben is szokás „keretes szerkezetről” beszélni. A jelenséget Boretzky (1996b: 104) igei komplexumnak (*Verbkomplex*), Matras (2002: 172) pedig megszakított igekeretnek (*split verb frame*) nevezi. Ebben a ragozott segédige, vonzatos vagy mozgást kifejező ige és infinitívuszi vagy participiumi vonzata közrefogják a többi mondatrészt oly módon, hogy az alany kivételével az alárendelt ige bővítményei (tárgy, melléknévi és adpozíciós frázisok stb.) az igekomplexum keretébe tartoznak. E szerkezet kontaktushatásra jelent meg a centrális dialektusokban; előfordulhat a modális elemet tartalmazó mondatokban (69) és infinitívuszos igei komplexumokban egyaránt (70) (Boretzky 1996b: 105).

- (69) *Lola našti andro jilo preliker-dja, hoj [...]*
 Lola NEG.MOD PREP szív elvisel-3SG.PRF hogy
 'Lola nem tudta elviselni a szívében, hogy [...]' (Banga 1993: 52, idézi Boretzky 1996b: 105, szlovákiai romungró)
- (70) *ada berš kezdin-čom andi iškola te džal*
 ez év kezd-1SG.PRF PREP iskola PTCL megy.INF
 'Ebben az évben elkezdtem iskolába járni.' (Wogg – Halwachs 1998: 48, burgenlandi romani)

A megszakított ikekeret annyiban más, mint az igekötős ige + ragozott névmás konstrukció, hogy utóbbiban az ikekeret egyetlen tagmondaton belül valósul meg, míg előbbiben a főmondat és az alárendelt mondat együttese reprezentálja a vázat. Említése mindazonáltal annyiban relevánsnak tűnik az igekötős ige + ragozott névmás konstrukcióhoz kötődően, hogy a megszakított ikekeret esetében ugyanúgy az (alárendelt) ige bővítményei mozognak az ige elé, mint ahogy az igekötős igék esetében az ige vonzata, a ragozott névmás – és szórványos esetekben egyéb elem – teszi ugyanezt. Ez csak akkor lehetséges, ha az igekötő és az ige nem alkot szilárd, megbonthatatlan szintaktikai egységet; az igekötők hosszú mozgatása és – a romungróban, valamint a magyarországi vendben legalábbis – a magyar mintát követő fókuszálás és tagadás éppen azt mutatja, hogy az igekötő szabadabban elválhat az igétől (ellentétben a már emlegetett ausztriai szintóval, melyben kizárólag az infinitíváló partikula képes megbontani az igekötő és az ige egységét).

Az igekötős ige + ragozott névmás és az infinitívuszi szerkezet sokkal szigorúbb az igei komplexum / megszakított ikekeret értelemben vett ikekeretes szerkezetnél a keretbe mozgatható elemek vonatkozásában: úgy tűnik, nyitott szóosztályba tartozó bővítmények nem, csakis funkciószavak ékelődhetnek be. Ez a kritérium magyarázhatja, hogy a (26) és (27) – lentebb megismételt – mondatok miért grammatikusak, szemben a (9) mondattal (ugyancsak lentebb megismételve).

(26) *āri avka thinjuv-av*
 ki úgy fár-ad-1SG.PRS
 'Úgy kifáradok.'

(27) *de me akkor iš āri tut athar*
 de én akkor is ki te.ACC ADV
mentin-a
 ment-1SG.PRS
 'De én akkor is kimentelek téged innen.'

(9) **āri o vuder phara-djom*
 ki DET ajtó nyit-1SG.PRF
 'Kinyitottam az ajtót.' (szándékolt jelentés)

A *te* + ige konstrukció – igaz, nem infinitívuszként – már azt megelőzően létezett általában a romaniban, hogy az igekötős igék megjelentek volna az egyes dialektusokban. Ahogy az előző fejezet is tárgyalta, a *te* és az ige nagyon szorosan tapadnak egymáshoz, lényegében elválaszt-

hatalatlan szintaktikai egységet képezve. Az irányultságot vagy akciómínőséget kifejező ige + adverbium szerkezet (az ige kötős ige elődje) ezzel szemben a 3.2. pontban foglaltaknak megfelelően történetileg nem alkotott szintaktikai egységet, csupán alkalmi összetétel volt. Függetlenül attól, hogy a *te* + ige infinitívusszá való alakulása mikor zajlott le a cigányban, az előtt vagy azt követően, hogy az ige + adverbium összetétel ige kötős igévé alakult, a *te* + ige mindenképpen olyan, **már meglévő** egységet képezett, melyet az ige kötőként átértelmezett adverbiumok sem bonthattak meg. Ezért az ige kötő vagy a *te* + ige konstrukció után (71), vagy az elé (72) kerülhet, a kettő közé nem (73):

(71) *mindīg pobister-el te thoven ānde o vudar*
 mindig elfelejt-3SG.PRS PTCL tesz.INF be DET ajtó
 'Mindig elfelejti becsukni az ajtót.' (RMS SK-027, romungró)

(72) *furt pobister-el o vudar ānde te kerel*
 mindig elfelejt-3SG.PRS DET ajtó be PTCL tesz.INF
 'Mindig elfelejti becsukni az ajtót.' (RMS SK-052, romungró)

(73) *[...] *te ānde kerel* [...]

Mind ezek abba az irányba mutatnak, hogy az ige kötő – *te* – ige szerkezet volt az, melyhez az ige kötő – névmás – ige szórend igazodott. Az ausztriai szintóval történő összevetésből származik egy további érv is, mely a feltételezés mellett szól. Az ige kötő – infinitíváló partikula – ige szerkezet ebben a nyelvváltozatban is megtalálható, de a szintóban nem lehetséges egyéb elemek bekerülése az ige kötős ige belsejébe. Ez azt támasztja alá, hogy az ige kötő – *te* – ige az „alapvetőbb” szerkezet, melyen belül a partikula és az ige képezi a szorosabban összetartozó alegységet.²⁵

Az „egyéb elemek” összefoglaló címkével jelzett mondat típusok előfordulása nagyon szórványosnak tűnik. E szórendi mintázat elemzéséhez további adatok szükségesek; ennek hiányában a mintázat eredetét illetően annyit lehet csak megkockáztatni, hogy az infinitívuszi és ragozott névmásos ige kötős ige szerkezetek mintázata terjedt át azokra a konstrukciókra, melyek „egyéb elemek” címkével jelzett frázisokat tartalmaznak.

²⁵ A romani ige kötős ige tartalmazó konstrukciók történeti vizsgálata túlmutat a jelen tanulmány keretein, de azt érdemes megemlíteni, hogy József főherceg cigány levelezésében (a főhercegnek küldött romani anyanyelvű írásokban) többször is előfordul az ige kötő – segédige / modális elem / *te* – (infinitívált) ige szerkezet (pl. Soós 2000: 48, 49, 53, 77); az ige kötős ige belsejébe beékelődő névmásra ellenben nem találni példát.

7.1. Klitizálódás?

A névmások beékelődésével kapcsolatban felmerül a klitizálódás lehetősége. A klitikum nehezen definiálható vagy körülhatárolható fogalom.²⁶ A klitikumként kategorizált elemek bizonyos környezetekben a (funkció)szavakra, más környezetekben pedig a toldalékokra jellemző tulajdonságokat mutatnak (Spencer – Luís 2012: 196, 205). Zwicky klasszikus megközelítésében ezért is az a klitikumság kritériuma, hogy a szóban forgó elemet nem lehet egyértelműen sem az önálló szavak, sem az affixumok közé sorolni (Zwicky 1977: 2–3, Zwicky 1985: 286–287, Anderson 2005: 9–10).²⁷

Annak megvizsgálása előtt, hogy klitizálódás játszódik-e le a beékelődő névmásoknál, röviden szólnunk kell arról, hogy általában mi a helyzet a névmások klitizálódásával a romaniban. Nos, ez nem példa nélküli a cigányban: a legáltalánosabb e tekintetben a harmadik személyű alanyi kliti-

²⁶ Zwicky (1994: xiii) szerint a klitikum tág értelemben „gyűjtőfogalom” (*umbrella term*); Spencer – Luís (2012: 321) pedig arra jut, hogy „[a klitikum] fogalma gyakran hasznos a leírás szempontjából, de a klitikum vagy klitikumság (*clitic hood*) bármilyen univerzális kategóriájának felállítása nehezen alátámasztható”.

²⁷ Zwicky (1977 és 1985) a következőket tartja figyelembe veendőnek annak mérlegelésében, egy elem klitikum-e vagy sem: (i) A szórend szigorúsága: a toldalékok sorrendje kötött, ezzel szemben egy frázison belül a(z önálló) szavak változó rendben követhetik egymást (természetesen a szórend szabadságának mértéke nyelvenként más és más). (ii) Belső vagy külső szandhi általi érintettség: a belső szandhi fonológiai szavakon belüli, míg a külső szandhi fonológiai szavak közötti, nem azokon belüli hangzót változást eredményez. Az egyébként belső szandhiként ismert változást kiváltó elem klitikum, a külső szandhit kiváltó önálló szó. (iii) Kötöttség: a szavak önállóan, egymagukban is előfordulhatnak, míg a toldalékok és a klitikumok kizárólag más elemekkel, azokhoz kapcsolódva jelenhetnek meg. (iv) Érzéketlenség a szabályokra: a szintaktikai szabályok – például az azonosság miatti törlés (*deletion under identity*) – csak a szavakra alkalmazhatók. (v) Hangsúly: a toldalékoknak és a klitikumoknak nincsen önálló hangsúlya, ellentétben a szavakkal.

Ha nem is feltétlenül az itt megfogalmazott formában, de a szandhit leszámítva valamennyi szempont (és annak vonatkozása a romani névmásokra) előkerül a későbbiekben, itt ezért nem részletezzük őket. Ami a szandhit illeti, a beékelődő névmások nem változnak, esetükben nem lép fel szandhi. További kutatásra érdemes téma lehet az igekötők redukciója (pl. *āri legedjam > āl legedjam* ’kivittük’) – ez nem kötődik kifejezetten a beékelődő névmásokhoz, de értékes adalékkal szolgálhat, hogy a beékelődő névmások is kiváltják-e az igekötők redukcióját, és ha igen, melyekét és milyen arányban.

kumok léte a szintó–manuš és a burgenlandi romani dialektusokban (Matras 2002: 101–102). A harmadik személyű függő esetű névmásokat szokás klitikumnak hívni (pl. Boretzky 1996b: 97 kk), Matras (2002: 101) szerint azonban általánosságban nem lehet őket annak tekinteni: „A harmadik személyű függő esetű névmásokat olykor ’klitikumnak’ nevezik. Bár általában hajlamosak az igéhez legközelebb eső pozícióban lenni, legalábbis akkor, amikor direkt tárgyat fejeznek ki, mégis, a birtokos névmásokhoz fűződő paradigmatiszós kapcsolatuk és az, hogy egyes nyelvváltozatokban részt vehetnek a topikalizációban [...], arra a következtetésre vezet minket, hogy elveszük besorolásukat általánosságban a klitikumok közé.”

Mindazonáltal ugyanő felhívja a figyelmet arra, hogy az első és második személyű névmások rövidült alakjainak esetében csakugyan részleges klitizálódás figyelhető meg:

- (74) *man* *si* *ma* *duj* *čhav-e*
 1SG.OBL COP 1SG.CL két fű-PL
 ’Van két fiam.’ (Matras 2002: 101)

A romaniban a névmási direkt tárgyak általánosságban klitizálódhatnak és klitikumként kapcsolódhatnak tranzitív igékhez (Elšík 2020: 159), és ugyanígy klitikumnak tekinthetők az alakilag lerövidült prepozíciós tárgyak a *smek ma* ’előttem’ (hravati cigány) és a *pal ma* ’mögöttem’ (északi szlovák cigány) példákban (Matras 2002: 101, Elšík 2000: 73).

Amint a fentiekből is kitűnik, a névmások klitizálódása nem ismeretlen, sőt, nem is ritka jelenség a cigányban. Ezt szem előtt tartva a Spencer – Luís (2012: 18) által említett, a klitikumok vizsgálatában kiindulópontként vehető négy tipikus tulajdonság mentén elemezzük a beékelődő déli centrális romani névmásokat (nem feledve, hogy e tulajdonságok nem definiálóak, hanem inkább tendenciákat írnak le). A négy jellemző:²⁸

- (a) A klitikumok rendszerint nem kapnak – és nem is kaphatnak – hangsúlyt, nem fókuszálhatóak és nem emelhetőek ki emfatiszós hangsúllyal.
- (b) A klitikumok mindig egy másik, prozódiailag testesebb elemhez tapadnak vagy jobbról (enklitikum), vagy balról (proklitikum).

²⁸ E listát később Spencer – Luís (2012: 37) három további tulajdonsággal egészíti ki: (e) a klitikumok funkcionális kategóriákat fejeznek ki, vagy diskurzus-jelölők. (A romani névmások egyértelműen az előbbieket.) (f) A klitikumok jellemzően szigorúan kötött sorban követik egymást (*clitic clusters*). (A tanulmány 4. szakasza utalt rá, hogy a cigányban is előfordul, amikor nem egy, hanem két ra-

- (c) A klitikumok nem szelektálnak a támaszuk szófajára, azaz csaknem bármilyen szófajú elem mellett előfordulhatnak.
- (d) A klitikumokra gyakran más szintaktikai szabályok vonatkoznak, mint az önálló szavakra. A leggyakrabban hozott példa az eltérő szintaxisra a Wackernagel-típusú klitikumok csoportja, melyek a frázis vagy mondat második helyét foglalják el.

7.1.1. Hangsúly

- (a) A klitikumok rendszerint nem kapnak – és nem is kaphatnak – hangsúlyt, nem fókuszálhatóak és nem emelhetőek ki emfatikus hangsúllyal.

Minthogy a forrásanyag jelentős hányada nem hangfelvétel, hanem lejegyzett szöveg formájában áll csak rendelkezésre, nem lehet kizárni, hogy bizonyos esetekben a beékelődő névmásokra is esik hangsúly. Az általunk készített hangfelvételekről viszont elmondható, hogy az igekötő – névmás – ige szerkezetekben az igekötő hangsúlyos, de sem a névmás, sem az ige első szótagja nem az, illetve az igekötő és a névmás között soha nincs szünet (előfordul ellenben a névmás és az ige között).

Noha a hangfelvételek alapján a nem igekötős igék után álló névmások is jellemzően hangsúlytalanok, általánosságban nem kizárt, hogy a névmások hangsúlyt kapjanak, vagy hogy izoláltan forduljanak elő (például egyszavas válaszként), és kerülhetnek mind topik-, mind fókuszpozícióba:

- (75) *tu dikhi-jal de 'tu MAN na dik-jal*
 te látszik-3SG.PRF de te én.ACC NEG lát-3SG.PRF
 'Te látszóttál, de te engem nem láttál.'

Ez azért lényeges, mert ez utóbbi három jellemző idegen a klitikumoktól (vö. Spencer – Luís 2012: 29).

Mindezeket figyelembe véve úgy tetszik, a déli centrális romani jelen nyelvallapotában nem lehet **általában** a névmások klitizálódásáról be-

gozott névmás kerül az igekötős ige belsejébe, de az adatok szükössége miatt nem lehetséges messzemenő következtetéseket levonni.) (g) A névmási klitikumok gyakran az ige argumentumai, de egyes nyelvekben előfordul a duplikálás, amikor a klitikum koreferens egy rendes főnévi frázissal. (E pontot Spencer – Luís a klitikumduplikálásra hegyezi ki, de ez nem jellemző a (déli centrális) romanira.)

szélni, hanem az mondható, hogy egyes helyzetekben a névmások önálló szavakként, másokban viszont klitikumként hajlamosak viselkedni, és formailag nincsen eltérés az önálló szó, illetve a klitikum névmások között. Nem minden romani változatban van nem klitizálódott, teljes és lerövidült klitikumi alakja a névmásoknak, ezért az, hogy a névmások teljes alakjukban ékelődnek be, önmagában nem cáfolat klitizálódásukra, mindazonáltal Friedman (2000: 195–196) éppen emiatt hívja fel a figyelmet arra, hogy a romaniban a nem klitikum és a klitikum névmások között sokszor nincsen különbség.²⁹

A névmások / klitikumok alakjának kérdésköréhez tartozik a ragozási paradigma. A tanulmány 4. szakaszában szereplő 3. táblázat azt dokumentálja, a forrásanyagokban milyen szám–személy–eset kombinációban lévő névmások beékelésére található példa. Felvetettük, hogy a hiányok valószínűleg nem agrammatikusságra utalnak, hanem az adatok szükségéből erednek. Ebből viszont az következik, hogy a déli centrális romani változatokban a beékelődő névmási klitikumok ragozási paradigmával rendelkeznek, és ez a paradigma homológ a nem klitikum névmásokéval. Ez, ha némiképp szokatlan is, de más, klitikumokkal operáló nyelveknél is előfordul (Spencer – Luís 2012: 213–214), ezért ez – a hangsúlyos pozícióba helyezéstől eltérően – nem cáfolja a klitizálódást.³⁰

7.1.2. Kötöttség

- (b) A klitikumok mindig egy másik, prozódiailag testesebb elemhez tapadnak vagy jobbról (enklitikum), vagy balról (proklitikum).

Az igekötős igéknél két jelölt adódik a klitikum „támaszának” (*host*) szerepére: a klitizálódott névmások vagy jobbról tapadnak az igekötőhöz (ebben az esetben enklitikumok), vagy pedig balról az igéhez (ebben az esetben proklitikumok). Három megfontolás szól amellett, hogy az előbbi

²⁹ A klitikumi és nem klitikumi alakok megkülönböztetéséről ld. továbbá Elšik 2000: 72–73.

³⁰ Zwicky (1985: 288) ugyanezt tárgyalja „komplexitás” címke alatt; szerinte a morfológiailag komplex elemek **valószínűleg** inkább önálló szavak, semmint klitikumok. Ugyanezt állapítja meg Spencer – Luís (2012: 322). Ha az inflexió nem zárja is ki a klitikumságot, a képet mindenképpen árnyalja, hogy a cigányban szemantikailag névmásként értelmezhető, komplex prepozíciós frázis is képes bekerülni az igekötő és az ige közé, vö. *tēle la uppal mandar čhind-jom* 'leszedtem őt magamról' (a (24) példamondatból).

forog fenn, azaz az igekötő a támasz, a névmások ehhez kapcsolódnak enklitikumként.

Az első a hangsúly kapcsán már részletezett azon megfigyelés, hogy az igekötős ige + beékelődő névmás összetételben az igekötőre esik hangsúly, és összetételüket nem szakítja meg szünet. Az igekötő ilyenformán prozódiailag testes elem – ha nem ez, hanem az ige volna a névmási klitikum támasza, arra lehetne számítani, hogy az ige (vagy az igekötő mellett az ige is) kap hangsúlyt, és a szünet nem a névmás + ige, hanem az igekötő + névmás közé esik/eshet.

A második, hogy – visszautalva a 7.1. alfejezet bevezetőjére – a romában nem ismeretlenek a névmási klitikumok, de ezek enklitikumok; a legjobb tudomásunk szerint a romanira nem jellemzőek a proklitikumok. Ez elviekben nem zárja ki a déli centrális cigány dialektusok névmásainak proklitizálódását, de ekkor további indoklást igényelne az, miért mozog be a névmás az igekötő és az ige közé és (pro)kliticizálódik ott az igehez, ha egyébként (a VO szórend miatt) a közvetlenül előtte álló igehez is simulhat enklitikumként.

A harmadik megfontolás a névmások igekötőhöz való (en)kliticizálódása mellett az infinitívuszi igekötős ige + ragozott névmás szerkezetek szórendje. A (68)-as (*buka tēle āchije āri pumen te phuden* 'kicsit leálltak kifűjni magukat') mondatbeli ragozott névmás + *te* partikula kombinációra elképzelhető egy olyan analízis, mely az igekötő és az ige közötti mindkét elemet proklitikumként értelmezi. Ekkor a ragozott névmás és az infinitíváló *te* „klitikumfüzért” (*clitic cluster*) alkotna. A klitikumfüzéreken belül tipikusan igen szigorú az elemek rendje, a füzerek maguk inkább toldalékszerűen, semmint szószerűen viselkednek (Spencer – Luís 2012: 47–48, 121–126). E hipotézis keretében a névmás + *te* füzérét megbontanák a segédigék az alábbiakhoz hasonló mondatokban ((76) példa, továbbá a (41) mondat megismételve), azaz egy véges ige szétválasztana egy affixumszerű elemkombinációt, ám ez implauzibilisnek tűnik.

(76) *hodj upre amen džan-el te nevelinel*
 hogy fel mi.ACC tud-3SG.PRS PTCL nevel.INF
mri phuri daj
 én.POSS öreg anya

'hogya fel tud nevelni minket a nagyanyám' (Vekardi 1985: 358)

(41)	<i>našokā</i>	<i>an-na</i>	<i>tre</i>	<i>da-ke</i>	<i>o</i>
	nemsokára	hoz-3PL.FUT	te.POSS	anya-DAT	DET
	<i>koporšovo</i>	<i>taj</i>	<i>ānde</i>	<i>la</i>	<i>kampla</i>
	koporsó	és	be	ő.ACC.F	kell.AUX.FUT
	<i>te</i>	<i>paštjaren</i>			
	PTCL	fektet.INF			

’Nemsokára hozzák anyádnak a koporsót, és bele kell őt fektetni.’ (Oláh 2022: 79)

Az sem járható út, hogy a névmás az infinitiváló partikulához (pro)klitici-zálódik, miközben a *te* maga nem klitikum, s ilyenformán nem klitikumfűzért, hanem proklitikum + támasz összetételt alkotnak. Ezzel az a gond, hogy egyrészt a *te* – maga is hangsúlytalan lévén – nem alkalmas jelölt arra, hogy egy klitikum támasza legyen, másrészt a névmás elválása a *te*-től az igekötő hosszú mozgatasakor továbbra is megmagyarázatlan. (Az igekötők hosszú mozgatasára a 7.1.4. pont tér ki röviden.)

Végül a (29) vend példamondat (*ham mēg le tēl mukle* ’mégis leeresztették’) szórendjére a névmás topikalizálása szolgálhat magyarázatul: a tárgyesetű névmás nem klitizálódott és került az igekötő és az ige közé, hanem nem-klitikum névmásként került topikpozícióba (a fókuszálás, a magyarhoz hasonlóan, az ige – igekötő sorrenddel járna a cigányban).

7.1.3. (Nem-)szelektálás szófajra

- (c) A klitikumok nem szelektálnak a támaszuk szófajára, azaz csaknem bármilyen szófajú elem mellett előfordulhatnak.

E pontot illetően a romani személyes névmások klitizálódása azért bonyolult, mert – a tanulmány bevezető részében írtaknak megfelelően – a ragozott névmások a semleges szórendű mondatokban jelennek meg az igekötő és az ige között. A nem semleges szórend (mint a kérdő és a felszólító mód vagy a tagadás) a magyarhoz hasonlóan a cigányban is az igekötő és az ige sorrendjének megcserélésével jár, és ilyenkor a névmások ott maradnak „hagyományos” posztverbális pozíciójukban:

(77)	<i>ko</i>	<i>cid-la</i>	<i>amen</i>	<i>āri</i>	<i>andar</i>	<i>i</i>	<i>baja</i>
	ki	húz-3SG.FUT	mí.ACC	ki	PREP	DET	baj

’Ki fog minket kihúzni a bajból?’

(78)	<i>odā</i>	<i>hi</i>	<i>baja</i>	<i>hodj</i>	<i>andi</i>	<i>iškola</i>	
	az	COP	baj	hogy	PREP	iskola	
	<i>na</i>	<i>uppo</i>	<i>ēleto</i>	<i>kēsītin-en</i>		<i>amen</i>	<i>uppe</i>
	NEG	PREP	élet	készít-3PL.PRS		mi.ACC	fel

’Az a baj, hogy az iskolában nem az életre készítene fel minket.’

Ebből kifolyólag nehéz olyan környezetet találni, amikor a klitizálódás vizsgálata kapcsán releváns névmások nem az igekötő vagy az ige mögött állnak, hanem esetlegesen más szófajú szóhoz kapcsolódnak. Ám még ha szelektálnának is a támasz szófajára a klitizálódó romani névmások, az efféle szelekció nem idegen a névmási klitikumrendszerektől (pl. a legtöbb újlatin nyelvben csak igékhez társulhatnak; Spencer – Luís 2012: 27–28, 30).

7.1.4. Egyedi szintaxis

- (d) A klitikumokra gyakran más szintaktikai szabályok vonatkoznak, mint az önálló szavakra.

Ez a tulajdonság érvényes a déli centrális változatok beékelődő névmásaira: a pozíciójukat más elvek határozzák meg, mint a nem klitikumi névmásokét vagy akár a rendes főnévi frázisokkal kifejezett igei vonzatokét, hiszen maga a beékelés speciális szabálynak látszik.

A szintaxishoz tartozik az a megfigyelés, hogy a funkciószavakhoz hasonlóan és a todalékoktól eltérően a klitikumoknak gyakran tág hatóköre van a koordinált frázisok felett, azaz nem szükséges őket az összetétel második (és azt követő) tagjain megismételni – ez tendencia, nem kőbe vésett szabály, mert szűk hatókörű funkciószavak és tág hatókörű todalékok egyaránt léteznek (Spencer – Luís 2012: 196–197). Az alábbi példák ezért nem érvként szerepelnek a romani névmások klitizálódása mellett vagy ellen, hanem viselkedésüket mutatják be a teljesebb kép érdekében. A forrásokban csak olyan koordinált, igekötős igés frázisok fordulnak elő, melyekben a beékelődő névmás az összes igei szerkezetben szerepel (79–80):

(79)	<i>No</i>	<i>akor</i>	<i>āri</i>	<i>pe</i>	<i>sū-tja,</i>	<i>āri</i>
	no	akkor	ki	ő.REFL	alszik-3SG.PRF	ki
	<i>pe</i>	<i>hā-ja,</i>	<i>āri</i>	<i>pe</i>	<i>pi-a</i>	
	ő.REFL	eszik-3.SG.PRF	ki	ő.REFL	iszik-3SG.PRF	

’No, akkor kialudta, teleette és teleitta magát...’ (Vekardi 1985: 296)

- (80) *Te avka tēle amen dikh-el taj āri*
 is úgy le mi.ACC néz-3SG.PRS és ki
amen as-al.
 mi.ACC nevet-3SG.PRS
 'Úgyis lenéz és kinevet minket.' (Oláh 2022: 79)

További adatgyűjtést igényel annak eldöntése, hogy a beékelődő névmások ellipszise lehetséges-e, vagy hiánya a meglévő forrásokban az agrammatikusságból fakad.

A (12) és (13) mondatokból (lentebb megismételve) kitűnik, hogy a névmás nem hagyható el sem akkor, ha az első tagmondatban lévő, az igekötős ige belsejébe kerülő tárgynak kellene tág hatókörrel rendelkeznie a második tagmondat nem igekötős igéjének tárgya fölött (12), sem pedig fordítva, amikor az első tagmondat nem igekötős igéjének tárgy vonzata tehetné elhagyhatóvá a második tagmondat igekötős igéjének névmási tárgyát (13).

- (12) *tēle le alkudin-dja taj tjin-dja*
 le ő.ACC alkud-3SG.PRF és megvesz-3SG.PRF
le očōn
 ő.ACC olcsón
 'Lealkudta, és megvette olcsón.'
- (13) *igērin-djom le de tēle le*
 megígér-1SG.PRF ő.ACC de le ő.ACC
tagadin-djom
 tagad-1SG.PRF
 'Megígértem, de letagadtam.'

Az igekötők hosszú mozgatójának a tanulmány 5. fejezetében megemlíttett, de ott részletesebben nem elemzett jelenségére is szeretnénk ebben a szakaszban visszatérni. Az ilyen konstrukciók elemzéséhez egyfelől nem áll rendelkezésre elégséges számú példa, másfelől annyiban túlmutat a tanulmány keretein, hogy nem kifejezetten a névmások beékelődéséhez tartozik. A klitizálódás kapcsán mégis szükségesnek tűnik megemlíteni, milyen nehézségeket vethet fel a jelenség.

Az 5. szakaszban szereplő, alább megismételt (39–41) példákat négy további példamondat egészíti ki (a (76) szintén megismételve, valamint (81–83)). Az újabbak a névmás helyzetének megfelelően párban szerepelnek a régebbiekkal; egynek, a (83)-nak nincs párja.

(39) *prēko kamp-jom te māsinen uppe*
 át kell.AUX-1SG.PRF PTCL mászik.INF rajta
 'Át kellett rajta másznom.' (LACR, Ecseg; LACR, Mohora)

(81) *akkor iš utō kamp-os te resel len*
 akkor is utol kell.AUX-1PL.PRS PTCL ér.INF ők.ACC
 'Akkor is utol kell érnünk őket.' (Vekerdi 1985: 302)

A (39) és (81) mondatpárban a névmás a „hagyományos” helyén, az ige mögött maradt. A névmások klitizálódásának szempontjából e mondatok nem tűnnek relevánsnak, amennyiben eleve nem került sor a névmás beékelődésére az igekötős ige belsejébe.

(40) *prēko kamp-jom uppe te māsinen*
 át kell.AUX-1SG.PRF rajta PTCL mászik.INF
 'Át kellett rajta másznom.' (RMS HU-009, romungró)

(82) *āfka upre žan-dja leha te ūrdjal*
 így fel tud-3SG.PRF ő.INSTR PTCL repül.INF
 'Így fel tudott vele repülni.' (Vekerdi 1985: 375, vend)

A (40) és (82) mondatokban az figyelhető meg, hogy a névmás az igekötő és az ige között jelenik meg, s az igekötő hosszú mozgatasakor nem mozog együtt az igekötővel, hanem azon a helyen marad, ahol egy segédigét nem tartalmazó, semleges szórendű mondatban fordulna elő. Itt fennáll annak az eshetősége, hogy ezekben az esetekben nem történik klitizálódás.³¹ Az *uppe* a magyar hatására értelmeződhet névmásként ('rajta'), de alakilag mégsem ragozott személyes névmásról van szó: elképzelhető, hogy a cigány mondat a magyar szórendet követi (vö. 'Át kellett *rajta* másznom.').³² A *leha* esetében szintúgy a magyar minta utánzásáról lehet szó (vö. 'fel tudott *vele* repülni'). A *leha* klitizálódását valószínűtlenné teszi, hogy Vekerdi – aki ugyan nem tüntette fel minden szövegben a hangsúlyokat, de abban, amelyből a példa származik, éppen igen – a *leha*-t hangsúlyosnak jelölte.

³¹ Fontos kiemelni, hogy ezt a típust a forrásanyagban kizárólag a tanulmányban is idézett két mondat reprezentálja.

³² A példa a LACR számára készített interjú(k)ból származik; ezekben magyarul felolvasott mondatokat kellett az interjúalanyoknak cigányra fordítaniuk.

- (41) *našokā an-na tre da-ke o*
 nemsokára hoz-3PL.FUT te.POSS anya-DAT DET
koporšovo taj ānde la kampla
 koporsó és be ő.ACC.F kell.AUX.FUT
te paštjaren
 PTCL fektet.INF

'Nemsokára hozzák anyádnak a koporsót, és bele kell őt fektetni.' (Oláh 2022: 79)

- (76) *hodj upre amen džan-el te nevelinel*
 hogy fel mi.ACC tud-3SG.PRS PTCL nevel.INF
mri phuri daj
 én.POSS öreg anya

'hogy fel tud nevelni minket a nagyanyám' (Vekardi 1985: 358)

A (41) és (76) példák arról tanúskodnak, hogy a névmások képesek az ige-kötővel együtt felmozogni a segédige elé, megtartva az ige-kötő – névmás mintát. A névmások ige-kötőhöz történő kliticizálódásának hipotézise mellett ez azért problematikus, mert a szintaktikai operációk – így a mozgatás is – a szó + affixum kombinációt kezelik egységként, a klitikum és támasza általában nem alkotnak szintaktikai konstituenst (Zwicky 1985: 288–289, Anderson 2005: 34–35). Az ige-kötő és a névmás együtt mozgására kétféle magyarázat kínálkozik – ezek csak javaslatok, melyeknek tesztelése további adatgyűjtést kíván. Az egyik a *clitic climbing*: ekkor az alárendelt mondat igei komplexumához tartozó klitikum a főmondatban jelenik meg (Spencer – Luís 2012: 162–165). Eszerint a (41) és (76) mondatokban nemcsak az ige-kötők esnek át hosszú mozgatáson, hanem a névmás(i klitikum)ok is, de nem egyetlen, hanem két külön folyamatban. A másik opció a klitikumok természetére vezethető vissza: a klitikumok bizonyos környezetekben egészen affixumszerűek lehetnek (Zwicky 1985 és Spencer – Luís 2012 elemzése ezért forog a klitikumok és az affixumok közötti különbségek körül). Ha affixumként viselkednek, akkor várható, hogy ige-kötő támaszokkal együtt mozognak (ez egyben további érv volna amellett, hogy a névmások az ige-kötőhöz kliticizálódnak). Megjegyzendő, hogy a forrásanyagokban

szereplő mondatokban az igekötővel együtt mozgó névmások kivétel nélkül tárgyesetűek voltak.³³

- (83) *mā na birin-av tut pāle te lidžen*
 már NEG bír-1SG.PRS te.ACC vissza PTCL visz.INF
 'Már nem bírlak visszavinni téged.' (Vekerdi 1985: 282)

Végül a (83) mondat alapján a névmás az alárendelt mondaton belül, poszt-verbális helyéről a tagmondat elejére felmozogván meg is előzheti az igekötőt. A (82) példa kapcsán említett mesétől eltérően a (83) mondat szövegében Vekerdi nem jelölte a hangsúlyokat, így nem derül ki, hangsúlyos-e a névmás. Előre mozzatása arra utalhat, hogy topikpozícióban van; ekként pedig nem klitikummal, hanem önálló névmással van dolgunk (hasonlóan a 7.1.2. részben tárgyalt (29) vend példamondathoz).

Az összesítés a 7. táblázatban a négy példatípusnak megfelelő mondatok számáról Oláh (2022) és Vekerdi (1985) elbeszélései, továbbá a LACR-kérdőívek alapján készült (bármiféle tendencia kirajzolásához 22 példa természetesen nem elegendő).

7. táblázat: A személyes névmások helye a segédigés mondatokban
 Oláh (2022), Vekerdi (1985) és a LACR adatai alapján

	Mondatok darabszáma	Mondatok aránya
(39) / (81)-es típus	8	36%
(40) / (82)-es típus	2	9%
(41) / (76)-os típus	9	41%
(83)-as típus	3	14%
Összesen:	22	100%

A klitizálódásról szóló pontot összegezvén: a klitikumok általános-ságban vett, tipikus tulajdonságai közül a hangsúlytalanság, a kötöttség és az egyedi szintaxis a beékelődő romani névmásokra is jellemző. A klitikum támaszának szófajára való (nem-)szelektálás megfigyelését az nehezíti, hogy a *beékelődő* névmások eleve csak igen speciális környe-

³³ Azonban a (81) mondat azt bizonyítja, hogy a tárgyesetű névmások maradhatnak az ige mögött is.

zetben (semleges szórendű igekötős igés konstrukció) jelennek meg; összevetésük nem beékelődő társaikkal pedig külön tanulmányt igényelve. A 7.1. szakaszban többféle szemszögből körüljárt viselkedésük alapján arra lehet következtetni, hogy az igekötős igék belsejébe bekerülő elemek névmási klitikumok.

A névmások klitizálódása még nem a teljes kép – pusztán a klitizálódás nem ad felelet arra, a névmások miért az igekötő és az ige között jelennek meg, miért nem posztverbálisak. A következő alfejezet erre a feleletadásra tesz kísérletet a belső konvergencia fogalmának segítségével. Ezt előrevetítve, valamint visszautalva a 7. fejezet bevezető szakaszaira, a névmások klitizálódása a déli centrális cigányban belső fejlődés, nem pedig kontaktushatás következménye, hiszen a magyarországi vend és nem-vend változatokra legerősebb kontaktushatást kifejtő magyar nyelvre nem jellemző a névmások kliticizálása.³⁴

7.2. Belső konvergencia

Schrammel (2005: 100) amellett érvel, hogy az ausztriai lováriban és szintóban, továbbá a burgenlandi romaniban a német igemódosítók átvétele a némettel való konvergenciát eredményezett, ezen kívül többek között a szintaktikai mintákat is érintő további konvergenciafolyamatokat ösztökélhetett. A konvergencia Matras (1998: 297) értelmezésében „a potenciális strukturális ellentétek feloldását és a két vagy több nyelvben megfigyelhető forma–funkció megfelelési mintázatok kompatibilitásának erősítését” jelenti; azaz a kontaktushatás alatt álló nyelv szerkezetei egyre inkább összhangba kerülnek a kontaktusnyelvével (Schrammel 2005: 99, 108). Ennek egyik példája a Schrammel (2005: 108–109) által az ausztriai lováriban és szintóban, valamint a burgenlandi romaniban megfigyelt „redundáns igekötők” jelensége: az eredeti romani ige hiába inhehensen direkcionális, német mintára mégis kiegészül a direkcionalitást kifejező igekötővel. Ugyanez jellemző a romungróra is.

³⁴ A magyarra jellemző, hogy a klitikumszerűnek tekintett *is*, valamint egyes nyelvváltozatokban az *-e* az igekötős igét tartalmazó konstrukciókban a hangsúlyos igekötőhöz simul (pl. *el is mentek, el-e mentek?*). Ezek azonban specifikus szövegkörnyezetben előforduló mondatok (*el akartak menni, és el is mentek*; az *-e* a kérdő és a *nem tudom, hogy el-e mentek* típusú szerkezetekben jellemző); a romaniban a névmások beékelése viszont nem specifikus szövegkörnyezetben történik.

- (84) ausztriai lovári (Schrammel 2005: 109) alapján
<i>vazdel</i>	'emel'	<i>opre vazdel</i>	'felemel'
<i>uštél</i>	'feláll'	<i>opre uštél</i>	'feláll'
<i>bešel</i>	'ül, leül'	<i>tele bešel</i>	'leül'
- (85) ausztriai szintó (Schrammel 2005: 109) alapján
<i>hadel</i>	'emel'	<i>pre hadel</i>	'felemel'
- (86) burgenlandi romani (Schrammel 2005: 109) alapján
<i>asdel</i>	'emel'	<i>upre asdel</i>	'felemel'
- (87) romungró
<i>vazdel</i>	'emel'	<i>upre vazdel</i>	'felemel'
<i>uštjel</i>	'feláll, felkel'	<i>upre uštjel</i>	'feláll, felkel'
<i>bešel</i>	'ül, leül'	<i>tēle bešel</i>	'leül'

Míg az igekötős igék megjelenését és az igekeretes szerkezetet a romungróban lehet a magyarral való konvergencia megnyilvánulásaként tekinteni, addig a ragozott névmások beékelődése agrammatikus a magyarban, ezért e jelenség nem tulajdonítható a kontaktushatásnak. Ennek megfelelően a fentebbi értelemben vett konvergenciafolyamatként sem lehet értelmezni. Ehelyett célszerűbbnek gondoljuk „belső konvergenciaként” megközelíteni ezt a folyamatot: az igekötős ige + ragozott névmás konstrukció szórendjében egy, a nyelvben már meglévő mintázathoz – nevezetesen az igekötős igéből képzett infinitívuszhoz (*tēle te bešen* 'leülni') – igazodott.

8. Összegzés

A tanulmány a déli centrális cigányban, annak is mindenekelőtt a Magyarországon beszélt változataiban előforduló névmás-beékelődés jelenségét tekintette át. Habár a szakirodalom utalt már arra a jelenségre, hogy semleges szórendű mondatokban a tárgyesetű névmás bekerülhet az igekötő és az ige közé, sem a beékelődő névmások fajtáját (milyen szám,

milyen személy, milyen eset), sem a jelenség gyakoriságát nem vizsgálták.

Megállapítást nyert, hogy nemcsak a tárgyesetű, hanem bármely függő esetben lévő névmások hajlamosak az igekötő és az ige közé mozogni, és beékelődésük aránya mindhárom vizsgált dialektusban (romungró, magyarországi vend, versendi) 80% körüli.

A tanulmány második része a névmások klitizálódásának lehetőségét vizsgálta, arra fókuszálva, felfedezhető-e párhuzam más igekötős igés konstrukciókkal, és ha igen, melyek ezek a szerkezetek. A névmások bekerülése az igekötős ige belsejébe az infinitiváló *te* partikula viselkedésével mutat hasonlóságot, ezért feltételezhető, hogy az igekötős ige + beékelődő névmás struktúra nem kontaktushatásra, hanem belső konvergencia eredményeként alakult ki a cigányban. Ez kiindulási alapot jelenthet a jelenség további elméleti vizsgálatához, és szempontokat is kínálhat az igekötős igék és az „új infinitívusz” történeti vizsgálatához a romani nyelvben.

Irodalom

- Adamou, Evangelia – Matras, Yaron (2020), Romani syntactic typology. In: Madras – Tenser (eds) (2020): 187–227.
- Anderson, Stephen R. (2005), Aspects of the theory of clitics. Oxford studies in theoretical linguistics. Oxford University Press, New York.
- Banga, Dezider (ed.) (1993), Genibarica. Doplňkové čítanie pre žiakov ZŠ. Goldpress Publishers, Bratislava.
- Bodnárová, Zuzana (2013), Andi paramisi sig džal. Time goes fast in fairytales. Text collection of South Central Romani in Hungary. Grazer Romani Publikationen 03. Universität Graz – treffpunkt sprachen Forschungsbereich Plurilingualismus, Graz.
- Bodnárová, Zuzana (2015), Vend Romani: a grammatical description and sociolinguistic situation of the so-called Vend dialects of Romani. Dissertation. Univerzita Karlova v Praze, Praha.
- Bodnárová, Zuzana – Wiedner, Jakob (2015), A comparative study of verbal particles in varieties of Vend Romani. Romani Studies 25/2: 197–216.
- Bodnárová, Zuzana – Wiedner, Jakob (2020), The impact of Hungarian on Romani. In: Madras – Tenser (eds) (2020): 303–328.
- Boretzky, Norbert (1996a), The “new” infinitive in Romani. Journal of the Gypsy Lore Society ser. 5, 6/1: 1–51.

- Boretzky, Norbert (1996b), Entlehnte Wortstellungssyntax im Romani. In: Boretzky, Norbert – Enninger, Werner – Stolz, Thomas (Hrsg), *Areale, Kontakte, Dialekte. Sprach und ihre Dynamik in mehrsprachigen Situationen*. Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum. 95–121.
- Bubenik, Vit (1995), On typological changes and structural borrowing in the history of European Romani. In: Matras, Yaron (ed.), *Romani in contact. The history, structure and sociology of a language. Current Issues in Linguistic Theory* 126. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 1–24.
- Elšík, Viktor (2000), Dialect variation in Romani personal pronouns. In: Matras, Yaron – Elšík, Viktor (eds), *Grammatical relations in Romani: the Noun Phrase. Current Issues in Linguistic Theory* 211. John Benjamins, Amsterdam. 65–94.
- Elšík, Viktor (2007), Grammatical borrowing in Hungarian Rumungro. In: Matras, Yaron – Sakel, Jeanette (eds), *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*. Mouton de Gruyter, Berlin. 261–282.
- Elšík, Viktor (2020), Romani morphology. In: Madras – Tenser (eds) (2020): 155–186.
- Elšík, Viktor – Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana (1999), The Southern Central (ahi-imperfect) Romani dialects of Slovakia and northern Hungary. In: Halwachs, Dieter W. – Menz, Florenz (Hrsg), *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären internationalen Kontext*. Drava, Klagenfurt. 277–390.
- Elšík, Viktor – Matras, Yaron (2001), RMS database.
romani.humanities.manchester.ac.uk/rms/ [hozzáférés ideje: 2023. január 17.]
- Elšík, Viktor – Beníšek, Michael (2020), Romani dialectology. In: Madras – Tenser (eds) (2020): 389–427.
- Elšík, Viktor – Beníšek, Michael – Bodnárová, Zuzana (2023), *The linguistic atlas of Central Romani*. Charles University, Prague. (Előkészületben)
- Friedman, Victor A. (2000), Proleptic and resumptive object pronouns in Romani: a Balkan noun phrase perspective. In: Matras, Yaron – Elšík, Viktor (eds), *Grammatical relations in Romani: the Noun Phrase. Current Issues in Linguistic Theory* 211. John Benjamins, Amsterdam. 187–204.
- Hutterer Miklós – Mészáros György (1967), *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana. Hangtan, szóképzés, alaktan, szótár*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 117. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Kiefer Ferenc (2010), Areal-typological aspects of word-formation: the case of aktionsart-formation in German, Hungarian, Slavic, Baltic, Romani and Yiddish. In: Rainer, Franz – Dressler, Wolfgang U. – Kastovsky, Dieter – Luschutzky, Hans Christian (eds), *Variation and change in morphology: selected papers from the 13th International morphology meeting, Vienna, February 2008*. John Benjamins, Amsterdam. 129–147.

- É. Kiss, Katalin (2008), The function and the syntax of the verbal particle. In: É. Kiss, Katalin (ed.), *Event structure and the left periphery. Studies on Hungarian. Studies in Natural Language and Linguistic Theory* 68. Springer, Dordrecht. 17–56.
- É. Kiss, Katalin – van Riemsdijk, Henk (2004), Verb clusters: some basic notions. In: É. Kiss, Katalin – van Riemsdijk, Henk (eds), *Verb clusters. A study of Hungarian, German and Dutch. Linguistik Aktuell/Linguistics Today* 69. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 1–40.
- Kugler Nóra – Laczkó Krisztina (2000), A névmások. In: Keszler Borbála (szerk.), *Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.* 152–175.
- Matras, Yaron (1998), Utterance modifiers and universals of grammatical borrowing. *Linguistics* 36/2: 281–331.
- Matras, Yaron (2002), *Romani. A linguistic introduction.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Matras, Yaron – Tenser, Anton (2016), Complementizers in Romani. In: Boye, Kasper – Kehayov, Petar (eds), *Complementizer semantics in European languages.* De Gruyter Mouton, Berlin – Boston. 341–376.
- Matras, Yaron – Tenser, Anton (eds) (2020), *The Palgrave handbook of Romani language and linguistics.* Palgrave Macmillan, Cham.
- Matras, Yaron – Adamou, Evangelia (2020), Romani and contact linguistics. In: Madras – Tenser (eds) (2020): 329–352.
- Oláh, Lídia „Suní” (2022), *Kija újal, romano szvito? Romani world, where are you? Grazer Plurilinguale Texte* 02. Grazer Linguistische Monographien, Graz.
- Schrammel, Barbara (2002), *Kerki fadšal o ciro. The borrowing and calquing of verbal prefixes and particles in Romani dialects in contact with Slavic and German.* MA thesis. Karl-Franzens-Universität Graz.
- Schrammel, Barbara (2005), Borrowed verbal particles and prefixes in Romani: a comparative approach. In: Halwachs, Dieter – Schrammel, Barbara – Ambrosch, Gerd (eds), *General and applied Romani linguistics.* Lincom Europa, München. 99–113.
- Sloetjes, Han – Wittenburg, Peter (2008), Annotation by category – ELAN and ISO DCR. In: Calzolari, Nicoletta – Choukri, Khalid – Maegaard, Bente – Mariani, Joseph – Odijk, Jan – Piperidis, Stelios – Tapias, Daniel (eds), *Proceedings of the 6th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2008).* European Language Resources Association (ELRA).
- Soós István (2000), *József főherceg cigány levelezése. Romológiai Kutatóintézet Közleményei* 3. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd.
- Spencer, Andrew – Luís, Ana R. (2012), *Clitics. An introduction.* Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.

- Vekerdi József (1981), A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana. Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból IV. Pécsi Tanárképző Főiskola, Pécs.
- Vekerdi József (1985), Cigány nyelvjárasi népmesék I. Folklor és etnográfia 19. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- Wogg, Michael – Halwachs, Dieter W. (1998), Syntax des Roman. Arbeitsbericht 6 des Projekts Kodifizierung und Didaktisierung des Roman. Verein Roma, Oberwart.
- Zwicky, Arnold M. (1977), On clitics. Indiana University Linguistics Club, Bloomington.
- Zwicky, Arnold M. (1985), Clitics and particles. *Language* 61/2: 283–305.
- Zwicky, Arnold M. (1994), What is a Clitic?. In: Nevis, Joel A. – Joseph, Brian D. – Wanner, Dieter – Zwicky, Arnold M. (eds), *Clitics. A comprehensive bibliography 1892–1991*. *Library and Information Sources in Linguistics* 22. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. xii–xx.